

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

Кафедра управління земельними ресурсами

ЮЗВА ВАЛЕРІЯ ВАЛЕРІЇВНА

«Особливості відновлення системи землекористування в Україні у
поствоєнний період»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня
галузі знань 19 «Архітектура та будівництво»
спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій»
за освітньо-професійною програмою «Землеустрій та кадастр»

Науковий керівник:
Лазарева О.В., д-р екон. наук, професор

Рецензент:
Борисевич К.Ю.
Директор
ТОВ «Український експертний центр землеустрою та оцінки»

Миколаїв - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	8
1.1. Поняття та сутність сільськогосподарського землекористування.....	8
1.2. Історія та еволюція землекористування.....	11
1.3. Основні моделі та підходи до сільськогосподарського землекористування.....	19
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ	23
2.1. Статистичні дані про землекористування	23
2.2. Основні проблеми та виклики.....	26
2.3. Вплив аграрної політики на землекористування	29
Висновки до розділу 2.....	45
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	48
3.1. Екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування	48
3.2. Соціальні та економічні чинники.....	57
3.3. Інноваційні технології в сільському господарстві.....	62
Висновки до розділу 3.....	68
РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	70
4.1. Законодавчі та нормативні основи охорони праці у землеустрої.....	70
4.2. Забезпечення безпечних умов праці.....	72
4.3. Контроль та дотримання норм охорони праці під час землевпорядних робіт.....	74
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83

ВСТУП

В умовах військового конфлікту в Україні значних змін зазнала система землекористування, що призвело до руйнації земельної інфраструктури, зниження ефективності сільськогосподарського виробництва та втрати земельних ресурсів. Після завершення активних бойових дій постає питання відновлення та розвитку земельних ресурсів, що є важливою складовою економічної та соціальної стабільності країни.

Дослідження впливу військових дій на земельні ресурси набуло особливої актуальності в умовах збройного конфлікту в Україні, який завдав значної шкоди аграрному сектору. У наукових колах цієї проблематики торкалися такі дослідники, як П. Малюга, який вивчав наслідки забруднення ґрунтів важкими металами після військових конфліктів, О. Ковальчук, що досліджував проблеми правового регулювання землекористування в умовах кризових ситуацій, та М. Дорошенко, який аналізував механізми відновлення сільськогосподарських земель у постконфліктний період. Важливий внесок у дослідження методів рекультивації земель зробили В. Савченко та Л. Мартиненко, які акцентували увагу на сучасних технологіях біоремедіації та очищення ґрунтів від токсичних речовин. Також вагомими є праці зарубіжних авторів, зокрема Дж. Річардсона та Х. Бенсона, які аналізували досвід відновлення земель у країнах, що постраждали від конфліктів у 20-21 століттях.

Відновлення землекористування в поствоєнний період включає розробку нових підходів до управління земельними ресурсами, відновлення земель, що зазнали пошкоджень, а також удосконалення правового та організаційного регулювання у цій сфері. Цей процес потребує врахування як внутрішніх потреб країни, так і міжнародного досвіду, що дозволить забезпечити стійке відновлення аграрного сектора та розвиток місцевих громад.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю швидкого відновлення земельного потенціалу України та забезпечення ефективного використання земельних ресурсів. Це сприятиме подоланню економічних наслідків війни, розвитку сільських територій та зростанню добробуту населення.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей відновлення системи землекористування в Україні у поствоєнний період та розробці рекомендацій щодо оптимізації процесу відновлення.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання таких завдань:

- проаналізувати теоретичні та історичні аспекти відновлення землекористування після збройних конфліктів;
- дослідити вплив військових дій на систему землекористування в Україні;
- визначити основні проблеми та виклики, що постали перед системою землекористування в умовах воєнного часу;
- розробити рекомендації щодо удосконалення процесу відновлення земельних ресурсів у поствоєнний період;
- вивчити міжнародний досвід реабілітації земель після військових конфліктів і оцінити можливості його застосування в Україні;
- дослідити екологічні наслідки руйнування земельного фонду та розробити заходи для їх мінімізації;
- проаналізувати роль сучасних технологій у відновленні та раціоналізації використання земельних ресурсів.

Об'єктом дослідження є процес землекористування в Україні в умовах поствоєнного відновлення.

Предметом дослідження є особливості та методи відновлення системи землекористування у поствоєнний період в Україні.

Методи дослідження включають аналіз наукової літератури, порівняльний аналіз, системний підхід, статистичні методи та методи прогнозування, що дозволяють комплексно оцінити ситуацію та розробити ефективні рекомендації.

Для вирішення поставлених у роботі завдань використовувались методи: абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень результатів наукового пошуку та формування висновків); аналізу і синтезу (при комплексній оцінці та з'ясуванні особливостей сучасного стану сільськогосподарського землекористування); графічний (для унаочнення результатів кваліфікаційної роботи); аналогії та узагальнення (для розробки системи заходів щодо обґрунтування пріоритетних напрямків розвитку сільських територій на основі європейського досвіду).

Інформаційну базу дослідження склали Закони України, постанови Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України; статистичні дані Держгеокадастру України, Державного комітету статистики України; наукові публікації вітчизняних і зарубіжних вчених, матеріали науково-практичних конференцій, результати власних напрацювань.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході до вивчення відновлення системи землекористування в Україні в умовах поствоєнного періоду та пропозиції нових напрямів розвитку у цій сфері.

Найвагоміші наукові результати полягають у наступному:

удосконалено:

- перспективи відновлення землекористування в умовах поствоєнного періоду, дотримання яких забезпечить комплексне використання та охорону земельних ресурсів, сприятиме відновленню родючості ґрунтів і підвищенню економічної ефективності аграрного сектору, а також розвитку соціально-економічної стабільності у постраждалих регіонах ;

- основні підходи до управління земельними ресурсами з урахуванням екологічних та соціальних аспектів, що дозволило сформулювати рекомендації

щодо інтегрованого управління територіями та впровадження стійких практик землекористування, спрямованих на мінімізацію екологічного впливу та збереження природного потенціалу;

- механізми залучення міжнародної підтримки та інвестицій для відновлення земельного потенціалу, що створює можливості для мобілізації ресурсів на відновлення аграрної інфраструктури та забезпечення екологічної безпеки територій, постраждалих від військових дій;

- ключові пріоритети та принципи для сталого розвитку землекористування в Україні, зокрема через впровадження сучасних агротехнологій та органічних методів ведення сільського господарства, дотримання яких сприятиме збалансованому розвитку агросектору та довгостроковій економічній стабільності;

дістали подальшого розвитку:

- основні інструменти управління земельними ресурсами для відновлення землекористування, що є актуальними для сучасних українських умов, такі як цифрові платформи для управління земельним фондом, прозорі механізми оренди та власності, а також системи фінансової підтримки для фермерських господарств, які дозволять ефективно використовувати та контролювати земельні ресурси;

- перспективи розвитку ринку землі в Україні у контексті залучення іноземних інвестицій, створення умов для вільного розпорядження земельними ділянками, що сприятиме зростанню економічної активності у сільській місцевості та стимулюватиме інноваційний розвиток аграрного сектору;

- пріоритети щодо адаптації системи землекористування до кліматичних змін, які включають впровадження екологічних практик та розробку програм для підвищення стійкості аграрного сектора до природних катастроф, зокрема через збереження ґрунтів, оптимізацію водокористування та підтримку екологічної стабільності у довгостроковій перспективі.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретико-методичні положення роботи, висновки та рекомендації можуть бути використані у процесі розробки державної політики щодо відновлення землекористування, а також в діяльності місцевих органів влади та аграрного бізнесу.

Особистий внесок. Наукові положення, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, є самостійною науковою пропозицією, в якій викладено авторські розробки щодо розвитку та вдосконалення теоретико-методичних основ відновлення системи землекористування в умовах поствоєнного періоду. У роботі обґрунтовано пріоритетні напрями для забезпечення ефективного та сталого землекористування, а також розроблено рекомендації з відновлення аграрного сектору України з урахуванням світового досвіду відновлення земельних ресурсів у постконфліктних країнах.

З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в роботі використані лише ті ідеї та розробки, які отримано автором особисто.

Публікації. За темою кваліфікаційної роботи опубліковано 9 наукових праць, з них: 2 публікації у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 7 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні положення, узагальнення та результати кваліфікаційної роботи апробовані на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Студентська молодь і науковий прогрес: Міжнародний студентський науковий форум, м. Львів (4-6.10.2023), Могілянські читання – 2023 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні : глобальний, національний та регіональний аспекти : XXVI Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена Всесвітньому дню науки в ім'я миру та розвитку : м. Миколаїв (6-10.11.2023), III Міжнародна науково-практична конференція науково-педагогічних працівників та молодих науковців «Актуальні аспекти розвитку

науки і освіти», м. Одеса (9-10.11.2023), Міжнародна науково-практична конференція «Наука і суспільство: сучасні тенденції в мінливому світі» (22-24.01.2024), Міжнародний студентський науковий форум, м. Львів, (02-04.2024), II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференції, Львів-Дубляни (14.05.2024), Міжнародна науково-практична конференція «Наука в сучасному світі: інновації та виклики», м. Торонто, Канада (27-29.09.2024).

Обсяг та структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 91 сторінку, з них 81 сторінка – основного тексту. Матеріали дисертації містять 7 рисунків і 3 таблиці. Список використаних джерел нараховує 116 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

1.1. Поняття та сутність землекористування

Землекористування є однією з ключових категорій у системі управління природними ресурсами, адже земля відіграє центральну роль у забезпеченні економічної, екологічної та соціальної стабільності. У сучасному розумінні землекористування охоплює процеси володіння, користування, управління та охорони земельних ресурсів з метою отримання економічної вигоди, забезпечення екологічної рівноваги та задоволення соціальних потреб суспільства. Землекористування є невід'ємним компонентом розвитку суспільства, оскільки земля виступає одночасно просторовою базою для розміщення господарських об'єктів, джерелом сільськогосподарської продукції та природним середовищем, що забезпечує екологічний баланс.

У науковій літературі поняття землекористування трактується багатогранно. В економічному сенсі землекористування означає використання земельних ділянок як виробничого ресурсу для отримання економічних вигод. Це включає виробництво сільськогосподарської продукції, будівництво, видобуток корисних копалин, розвиток рекреаційної діяльності тощо. З іншого боку, екологічний підхід до землекористування передбачає орієнтацію на раціональне використання земельних ресурсів, збереження їхньої родючості, запобігання деградації ґрунтів та інших негативних екологічних явищ. У правовому аспекті землекористування визначається як система правових відносин, що регулюють володіння, оренду, продаж, управління та відповідальність за стан земель.

Ключовою ознакою землекористування є його багатофункціональність. Земля виконує кілька взаємопов'язаних функцій: економічну, екологічну, соціальну та правову. Економічна функція землекористування полягає у

використанні земель для створення матеріальних благ, зокрема у сільському господарстві, промисловості, транспорті та будівництві. Земля є базовим ресурсом, який має обмежений характер, тому ефективно її використання є вирішальним для досягнення стійкого економічного розвитку. Екологічна функція землекористування зосереджена на збереженні природного середовища, підтриманні екологічної рівноваги та запобіганні негативним впливам антропогенної діяльності. Важливим аспектом є охорона родючого шару ґрунту, збереження біорізноманіття, захист водних і лісових ресурсів, які тісно пов'язані із земельними екосистемами.

Соціальна функція землекористування передбачає забезпечення населення житлом, робочими місцями, інфраструктурою, рекреаційними зонами та іншими об'єктами, що впливають на якість життя. Крім того, соціальний аспект включає забезпечення рівного доступу до земельних ресурсів, регулювання конфліктів між користувачами та підтримку сталого розвитку громад [62, ст. 28]. Правова функція стосується регулювання відносин між різними суб'єктами землекористування, встановлення форм власності, визначення прав і обов'язків власників, орендарів та інших користувачів земель. Правове регулювання також охоплює питання відповідальності за раціональне використання земельних ресурсів та дотримання екологічних стандартів [115, ст. 53].

Розуміння сутності землекористування неможливе без урахування його взаємозв'язку з іншими категоріями, такими як землеволодіння, земельний фонд, земельні ресурси та земельна політика. Землеволодіння визначає правовий статус суб'єкта, який володіє чи користується земельною ділянкою. Земельний фонд включає всі категорії земель, що перебувають у розпорядженні держави, громад чи приватних осіб. Земельні ресурси — це частина земельного фонду, яка придатна для використання у господарській діяльності. Земельна політика є системою заходів, спрямованих на ефективне управління, охорону та розвиток земельних ресурсів.

Особливу роль у системі землекористування відіграють екологічні аспекти. Земельні ресурси є невідновлюваними, що означає необхідність збереження їхньої продуктивності для майбутніх поколінь. Одним із ключових завдань є запобігання деградації ґрунтів, ерозії, засоленню, виснаженню органічних речовин та хімічному забрудненню. Відновлення та підтримання екологічної рівноваги у процесі землекористування вимагають впровадження сучасних екологічно безпечних технологій, таких як органічне землеробство, інтегрований підхід до управління водними та земельними ресурсами, ландшафтне планування тощо [51, ст. 19].

Суттєвий вплив на землекористування має правова база, яка визначає правила та механізми використання земельних ресурсів. В Україні земельні відносини регулюються Земельним кодексом [38], законами «Про оренду землі» [81], «Про державний земельний кадастр» [78], «Про охорону земель» [83] та іншими нормативно-правовими актами. Важливим елементом правового регулювання є встановлення форм власності на землю (приватна, державна, комунальна), що створює умови для раціонального використання земель.

В умовах сучасних викликів, таких як зростання населення, зміна клімату, урбанізація та військові дії, землекористування потребує інноваційних підходів та впровадження принципів сталого розвитку. Це включає гармонізацію економічних, екологічних і соціальних цілей, ефективне використання земельних ресурсів із мінімальним впливом на навколишнє середовище, розвиток місцевих громад і забезпечення екологічної безпеки.

Таким чином, поняття землекористування охоплює широкий спектр відносин, пов'язаних із володінням, користуванням, управлінням та охороною земель. Його сутність полягає у забезпеченні збалансованого розвитку економіки, екології та соціальної сфери шляхом раціонального використання земельних ресурсів, дотримання правових норм та впровадження

інноваційних підходів. Землекористування є основою сталого розвитку суспільства, що визначає його значущість як у науковому, так і в практичному аспектах.

1.2. Основні принципи та підходи до відновлення землекористування

Відновлення землекористування після масштабних збройних конфліктів є важливою складовою стратегії економічного та екологічного відновлення держави. Земельні ресурси, які зазнали руйнувань, забруднень або втратили свою продуктивність, потребують комплексного підходу для забезпечення їхнього подальшого ефективного використання [2, ст. 43]. Водночас такі процеси повинні враховувати інтереси держави, місцевих громад та міжнародних партнерів, оскільки відновлення земель є ключовим чинником забезпечення продовольчої безпеки, соціально-економічної стабільності та екологічної рівноваги (рис. 1.1).

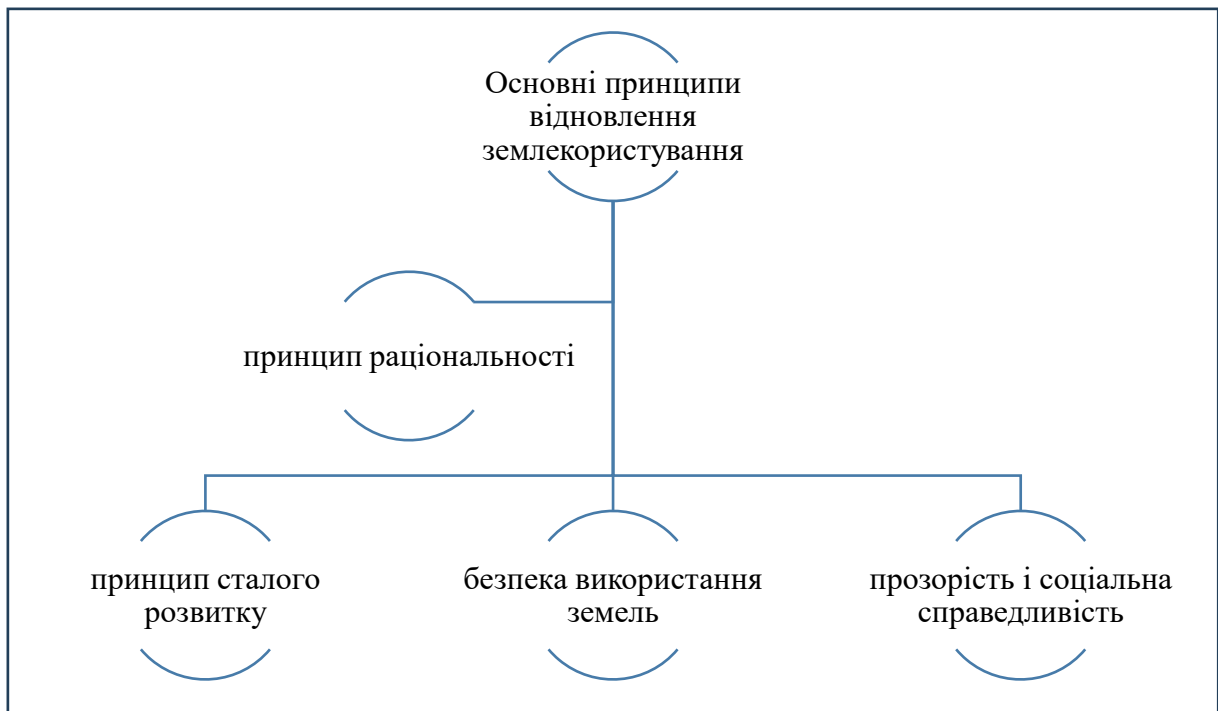

Рис. 1.1 Основні принципи відновлення землекористування

Джерело: сформовано автором

Основним принципом, який визначає всі етапи відновлення землекористування, є принцип раціональності. Він передбачає максимальне використання наявних ресурсів із мінімальним негативним впливом на довкілля. Раціональне використання земельних ресурсів означає, що всі відновлювальні заходи мають бути економічно обґрунтованими та екологічно безпечними. Це вимагає проведення ґрунтового аналізу стану земель, визначення їхнього потенціалу та розробки оптимальних шляхів реабілітації.

Принцип сталого розвитку є не менш важливим. Він передбачає гармонійне поєднання економічних, екологічних і соціальних інтересів, спрямованих на забезпечення довготривалого функціонування земельного фонду. Відновлення земель повинно враховувати не лише короткострокові цілі, такі як повернення земель у сільськогосподарський обіг, а й довгострокові перспективи, зокрема збереження природного потенціалу земель для майбутніх поколінь [70, ст. 37].

Безпека використання земель є третім важливим принципом. Заміновані або забруднені землі становлять серйозну загрозу для життя та здоров'я людей, тому першочерговими завданнями є обстеження територій, розмінування та очищення ґрунтів від токсичних речовин. Цей процес потребує залучення спеціалізованих служб, використання сучасних технологій і проведення навчання місцевого населення щодо правил безпеки.

Прозорість і соціальна справедливість також є ключовими принципами у процесі відновлення землекористування. Важливо забезпечити рівний доступ до земельних ресурсів для всіх зацікавлених сторін, уникати корупційних ризиків і конфліктів щодо прав власності на землю. Дотримання цих принципів сприяє підвищенню довіри місцевих громад і залученню інвесторів до відновлювальних проєктів.

Відновлення землекористування передбачає використання різних підходів, залежно від конкретних умов і типу пошкоджень земель. Одним із

ключових підходів є екологічна реабілітація, яка включає усунення наслідків забруднення ґрунтів, відновлення їхньої родючості та боротьбу з ерозією (рис. 1.2). Під час війни значна частина земель могла бути забруднена важкими металами, хімічними речовинами або токсичними залишками від вибухів. У таких випадках необхідно проводити глибокий аналіз складу ґрунту, використовувати спеціальні методи очищення та впроваджувати технології біоремедіації, які дозволяють відновити природний баланс ґрунтів [51, ст. 74].

Рис.1.2 Ключові підходи у процесі відновлення землекористування

Джерело: сформовано автором

Окрім цього, важливим напрямом є рекультивация деградованих земель. Рекультивация включає не лише очищення земель, але й відновлення їхньої структури, зокрема через внесення органічних та мінеральних добрив, проведення агротехнічних заходів, таких як оранка, культивация та глибоке розпушування ґрунтів [3, ст. 17]. У деяких випадках потрібне створення

нових ґрунтових шарів шляхом завезення родючого ґрунту з інших територій.

Інфраструктурний підхід передбачає відновлення або модернізацію об'єктів, що забезпечують ефективне землекористування. Це можуть бути зрошувальні та дренажні системи, дороги, мости, складські приміщення та інші елементи інфраструктури, які є необхідними для ведення сільського господарства. Особливу увагу слід приділити розвитку іригаційних систем у посушливих регіонах, що дозволить оптимізувати водокористування та підвищити врожайність.

Впровадження сучасних технологій є ще одним важливим підходом у відновленні землекористування. Використання дронів, супутникових систем моніторингу, точного землеробства дозволяє ефективно оцінювати стан земель, планувати агротехнічні заходи та контролювати результати їхнього впровадження. Точне землеробство, зокрема, дає змогу зменшити витрати на добрива та паливо, забезпечити оптимальні умови для росту рослин і підвищити ефективність використання земельних ресурсів [10, ст. 34].

Соціальний підхід орієнтований на забезпечення інтересів місцевих громад. Відновлення землекористування має супроводжуватися розвитком сільських територій, створенням робочих місць, підтримкою малого та середнього бізнесу. Залучення місцевих жителів до відновлювальних робіт не лише сприяє економічній стабільності регіонів, але й підвищує рівень їхньої соціальної інтеграції та відповідальності за збереження земель.

Процес відновлення земельних ресурсів вимагає тісної співпраці між державою, місцевими громадами, бізнесом та міжнародними організаціями. Держава відіграє ключову роль у формуванні стратегічного бачення, розробці нормативно-правової бази, забезпеченні фінансування та контролю за виконанням відновлювальних заходів. Урядові органи також координують дії між різними зацікавленими сторонами, створюють умови для залучення інвестицій і забезпечують дотримання законодавства.

Місцеві громади є важливими учасниками процесу відновлення землекористування. Вони не лише беруть участь у реалізації проектів, але й забезпечують соціальну підтримку, створюють сприятливі умови для залучення робочої сили та розвитку кооперативного руху. Успішне відновлення земель можливе лише за умови активної участі громадян у процесах планування та контролю за виконанням заходів.

Міжнародні організації забезпечують технічну, фінансову та експертну підтримку. Вони надають гранти, кредити, передають передовий досвід і сприяють обміну знаннями між країнами. Важливою є також участь міжнародних партнерів у розмінуванні територій, наданні гуманітарної допомоги та підтримці програм екологічної реабілітації земель [15, ст. 26].

Таким чином, відновлення землекористування після збройних конфліктів є комплексним процесом, який вимагає інтегрованого підходу та координації зусиль на різних рівнях. Дотримання принципів раціональності, сталого розвитку та безпеки, а також впровадження сучасних технологій і залучення місцевих громад є ключовими умовами успішного відновлення земельних ресурсів і забезпечення їхнього ефективного використання в майбутньому.

1.3. Історичний досвід відновлення землекористування в інших країнах після збройних конфліктів

Землекористування, як основа економічного розвитку та екологічної стабільності, завжди зазнає серйозних змін під час збройних конфліктів. Руйнування інфраструктури, забруднення ґрунтів, втрата правової документації на землю та інші наслідки війни створюють багатопланові виклики, які необхідно вирішувати комплексно. Вивчення міжнародного

досвіду країн, що успішно подолали подібні труднощі, дозволяє виробити стратегії, які можуть бути ефективно застосовані в умовах України.

Німеччина є прикладом країни, яка, зазнавши масштабних руйнувань унаслідок Другої світової війни, змогла відновити свій економічний потенціал, у тому числі в сфері землекористування. Після війни значна частина земель була пошкоджена або непридатна для сільськогосподарського використання через бомбардування, мінування та забруднення. У відповідь уряд Німеччини розробив масштабну програму з відновлення земельного фонду.

Одним із ключових заходів було відновлення земельного кадастру, що стало основою для правового регулювання землеволодіння. Завдяки співпраці з міжнародними організаціями, такими як Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Німеччина отримала фінансову та технічну допомогу. Важливою частиною цього процесу була підтримка фермерів через субсидії та пільгові кредити, які дозволили їм придбати сучасну техніку та впровадити нові агротехнології.

Значну увагу приділили також екологічній реабілітації земель. Відновлення родючості ґрунтів включало внесення органічних добрив, агротехнічні заходи, зокрема посадку захисних лісосмуг для запобігання ерозії. Німеччина стала однією з перших країн, яка активно впроваджувала принципи сталого землекористування, спрямовані на збереження природних ресурсів.

Японія після Другої світової війни зіткнулася з великими втратами в аграрному секторі. Багато сільськогосподарських земель залишалися необробленими через відсутність робочої сили та техніки. Щоб подолати ці виклики, японський уряд ініціював масштабну земельну реформу, яка полягала у передачі земель від великих землевласників дрібним фермерам. Цей крок не лише сприяв підвищенню продуктивності, але й зміцнив соціальну стабільність у сільських регіонах.

Значну увагу було приділено впровадженню інноваційних технологій у сільське господарство. Японія активно інвестувала в наукові дослідження, зокрема вивчення методів підвищення родючості ґрунтів та ефективного зрошення. Використання передових агротехнологій дозволило швидко відновити продуктивність земель і забезпечити продовольчу безпеку країни.

Хорватія, яка пережила руйнівний конфлікт у 1990-х роках, зіткнулася з серйозними проблемами замінування земель. За оцінками, понад 13% сільськогосподарських угідь були непридатними для використання через мінні поля. Першочерговим завданням уряду стало розмінування територій, що здійснювалося за підтримки міжнародних організацій, таких як HALO Trust і GICHD.

Важливою частиною відновлення стало врегулювання прав власності на землю. Війна спричинила значну міграцію населення, що призвело до численних конфліктів щодо прав на земельні ділянки. Уряд створив спеціальні комісії з вирішення земельних спорів, які сприяли поверненню земель у законне користування.

Руанда є прикладом країни, яка зуміла відновити сільське господарство після геноциду 1994 року, що зруйнував її соціальну та економічну структуру. Основним напрямом відновлення стало впровадження органічного землеробства. Відновлення землекористування в Руанді базувалося на підтримці дрібних фермерів через кооперативи та навчальні програми. Це дозволило підвищити врожайність і зменшити залежність від імпортованих добрив і хімікатів.

Руанда активно співпрацювала з міжнародними організаціями, які надавали фінансову та технічну допомогу. Особливу увагу було приділено відновленню екосистем, зокрема шляхом заліснення деградованих земель. Це не лише сприяло покращенню стану ґрунтів, але й забезпечило додаткові джерела доходів для місцевого населення.

Після збройного конфлікту 1999 року Косово зіштовхнулося з численними викликами у сфері землекористування. Основними проблемами були заміновані території та значна кількість внутрішньо переміщених осіб, що ускладнювало врегулювання прав на землю. Завдяки підтримці Європейського Союзу та ООН, у Косово було створено ефективну систему врегулювання земельних спорів.

Особливу увагу було приділено розвитку сільськогосподарської інфраструктури. Міжнародні партнери фінансували відновлення зрошувальних систем, доріг і складських приміщень. Це дозволило створити базу для сталого розвитку сільського господарства та залучити інвестиції в аграрний сектор.

Ізраїль є прикладом держави, яка зуміла ефективно управляти обмеженими земельними та водними ресурсами завдяки впровадженню інноваційних технологій. Після створення держави в 1948 році значна частина земель була непридатною для сільського господарства. Однак завдяки впровадженню крапельного зрошення, яке забезпечує економію води, та використанню передових методів обробки ґрунтів, Ізраїль зміг перетворити посушливі території на продуктивні землі.

Ключовим фактором успіху стала інтеграція науки і практики. Ізраїль активно інвестував у наукові дослідження, що дозволило впроваджувати передові технології у сфері землеробства. Це забезпечило високу продуктивність навіть у складних кліматичних умовах.

Досвід відновлення землекористування в різних країнах свідчить про важливість комплексного підходу, який включає економічні, правові та екологічні аспекти. Успішне відновлення земельного фонду можливе лише за умови тісної співпраці між державою, місцевими громадами та міжнародними партнерами. Фінансова підтримка, інноваційні технології, навчання та соціальні програми є ключовими елементами цього процесу. Україна, маючи доступ до цього багатого міжнародного досвіду, може

успішно реалізувати власні стратегії відновлення, забезпечуючи сталий розвиток у постконфліктний період.

Висновки до розділу 1

1. Визначено, що землекористування є багатофункціональною системою, яка охоплює економічні, екологічні та правові аспекти. Воно забезпечує раціональне використання земельних ресурсів для досягнення економічного прибутку, збереження природного середовища та регулювання правових відносин у сфері власності на землю.

2. У ході дослідження встановлено основні принципи відновлення землекористування після збройних конфліктів, зокрема принципи раціонального використання земель, сталого розвитку та безпеки. Акцентовано на важливості інтеграції сучасних технологій у процеси відновлення земель, включаючи рекультивацію та екологічну реабілітацію.

3. Проаналізовано досвід відновлення землекористування в країнах, що пережили збройні конфлікти, таких як Німеччина, Японія, Хорватія та Руанда. Виявлено, що успішні програми відновлення базувалися на розмінуванні територій, підтримці фермерів та залученні міжнародної допомоги для відновлення інфраструктури.

4. Наголошено на важливості правового врегулювання питань землекористування, зокрема забезпечення прозорості прав власності на землю та створення правових механізмів для залучення інвестицій у сільське господарство. Визначено, що відновлення земельного кадастру є ключовим фактором ефективного управління земельними ресурсами.

5. Висвітлено перспективи використання інноваційних підходів у сфері землекористування, зокрема застосування точного землеробства та дронів для моніторингу земель. Зазначено, що інтеграція новітніх технологій сприятиме

підвищенню продуктивності земель і забезпеченню сталого розвитку аграрного сектору.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ВПЛИВ ВІЙНИ

2.1. Огляд системи землекористування в Україні до початку військових дій

Система землекористування в Україні до початку військових дій відігравала ключову роль у формуванні економічного потенціалу держави та забезпеченні її продовольчої безпеки. Завдяки сприятливим природно-кліматичним умовам і значним запасам родючих ґрунтів, зокрема чорноземів, Україна посідала провідні позиції у світовому сільськогосподарському виробництві. Земельний фонд країни, що складав близько 60,4 млн гектарів, був основою для ведення сільського господарства, розвитку інфраструктури та інших видів діяльності, які забезпечували економічне зростання.

До війни сільськогосподарські угіддя займали понад 71% території країни, з яких більшість були орними землями. Ці землі використовувалися для вирощування зернових культур, таких як пшениця, ячмінь, кукурудза, а також технічних культур – соняшнику, ріпаку та сої. Завдяки цьому Україна входила до числа найбільших експортерів зернових у світі, що забезпечувало значні валютні надходження до бюджету. Система землекористування не лише формувала основу аграрного сектору, а й була важливим чинником розвитку сільських територій, створення робочих місць та підтримки місцевих громад.

Правова основа землекористування ґрунтувалася на Земельному кодексі України, прийнятому у 2001 році. Він визначав правові режими використання земель, розмежування форм власності та порядок передачі земельних ділянок у власність або оренду. Відповідно до законодавства, землі в Україні могли перебувати у приватній, державній та комунальній власності. Приватна власність забезпечувала можливість громадянам і підприємствам вільно

розпоряджатися своїми земельними ділянками, що сприяло розвитку фермерських господарств. Державна власність зосереджувалася переважно на землях стратегічного значення, таких як природоохоронні території та землі оборони, а комунальна власність дозволяла громадам управляти земельними ресурсами на місцевому рівні [38].

Однією з важливих реформ у сфері землекористування було зняття мораторію на продаж сільськогосподарських земель у 2021 році, що відкрило можливість для створення ринку землі. Ця реформа мала на меті стимулювати економічний розвиток, залучити інвестиції та підвищити ефективність використання земельних ресурсів [7]. Проте її реалізація супроводжувалася численними викликами, зокрема ризиками концентрації земель у руках великих агрохолдингів, недоступністю землі для дрібних фермерів через високу вартість та необхідністю забезпечення прозорості угод.

Управління земельними ресурсами здійснювалося через Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, яка відповідає за ведення земельного кадастру, реєстрацію прав власності та контроль за використанням земель. Ведення кадастру забезпечувало облік земельних ділянок, їхню оцінку та планування землекористування. Однак проблеми з неповною інвентаризацією земель та відсутністю актуальних даних у кадастрі створювали правову невизначеність та ускладнювали управління земельними ресурсами [116, ст. 57].

Сільськогосподарське виробництво в Україні здійснювалося як великими агрохолдингами, так і дрібними фермерськими господарствами. Агрохолдинги володіли значними ресурсами для впровадження сучасних технологій, інновацій та виходу на міжнародні ринки. Водночас дрібні фермери забезпечували внутрішній ринок продукцією та підтримували розвиток сільських громад. Особливу роль у цьому відігравали програми державної підтримки, які включали субсидії, пільгові кредити для закупівлі техніки, розвиток кооперативів та надання консультаційних послуг.

Система землекористування також враховувала екологічні аспекти, спрямовані на збереження родючості ґрунтів та запобігання їх деградації. В Україні діяли програми зі збереження ґрунтів, боротьби з ерозією, впровадження органічного землеробства та зменшення хімічного навантаження на землі. Проте виклики, пов'язані з техногенним забрудненням, особливо у промислових регіонах, залишалися актуальними. Важливим завданням було забезпечення балансу між економічною діяльністю та збереженням природних ресурсів.

Значну увагу приділяли також інноваційним підходам у землекористуванні. Впровадження технологій точного землеробства, використання дронів для моніторингу стану ґрунтів, автоматизація процесів обробки земель дозволяли підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва та оптимізувати використання ресурсів. Наукові установи та аграрні університети проводили дослідження з адаптації сільськогосподарських культур до змін клімату, розробки нових агротехнологій та підвищення стійкості ґрунтів до деградаційних процесів [17, ст. 64].

Місцеве самоврядування відіграло важливу роль у системі землекористування, особливо після впровадження реформи децентралізації, яка передала громадам повноваження з управління комунальними землями. Це дозволило громадам самостійно планувати розвиток територій, залучати інвесторів та реалізовувати проекти, спрямовані на розвиток місцевої інфраструктури та агробізнесу [114, ст.16].

Таким чином, до початку військових дій система землекористування в Україні мала значний потенціал для розвитку та забезпечення економічного зростання. Вона базувалася на унікальних природних ресурсах, ефективній правовій базі та підтримці з боку держави. Однак проблеми з інвентаризацією земель, деградацією ґрунтів та виклики, пов'язані з реформуванням ринку землі, вимагали подальших зусиль для їх вирішення та вдосконалення

механізмів управління земельними ресурсами. Успішна реалізація цих завдань могла б стати запорукою сталого розвитку аграрного сектору та забезпечення продовольчої безпеки України в довгостроковій перспективі.

2.2. Вплив військових дій на стан земельних ресурсів та системи землекористування

Війна є одним із найбільш руйнівних факторів для природних ресурсів і системи землекористування. Збройні конфлікти порушують екологічну рівновагу, спричиняють деградацію ґрунтів, забруднюють водні ресурси та знищують інфраструктуру, що унеможливує ефективне використання земель. Військові дії на території України стали безпрецедентним викликом для аграрного сектору та системи управління земельними ресурсами. Збитки, завдані землі, мають не лише економічний вимір, але й суттєво впливають на екологічний стан країни та її здатність відновлювати виробництво продовольства.

Найбільш руйнівним аспектом військових дій є фізичне пошкодження земель. Інтенсивні обстріли, авіаудари та артилерійські атаки призводять до утворення вирв, які порушують структуру ґрунту та знищують його родючий шар. Вибухи залишають на землі глибокі рани, що унеможливають її використання для сільськогосподарських цілей без попередньої рекультивації. Водночас такі пошкодження піддають ґрунти впливу ерозії, що ще більше ускладнює їхнє відновлення. Особливо це актуально для чорноземів, які є основою аграрного потенціалу України. Втрата навіть невеликої кількості родючого шару призводить до значного зниження врожайності, оскільки відновлення природної структури ґрунту є тривалим процесом, який потребує десятиліть [2, ст. 45].

Значний вплив на земельні ресурси має замінування територій. Військові міни та нерозірвані боєприпаси створюють загрозу для життя та

здоров'я людей, а також унеможлиблюють використання цих земель для будь-якої господарської діяльності. За даними міжнародних організацій, Україна є однією з найбільш замінованих країн у світі. Території, що підлягають розмінуванню, включають не лише сільськогосподарські угіддя, але й лісові масиви, пасовища та водоохоронні зони. Розмінування таких земель є складним і дороговартісним процесом, який потребує значних ресурсів та спеціалізованої техніки. Відсутність можливості використовувати ці землі завдає суттєвих економічних збитків та уповільнює процес відновлення сільського господарства [45, ст. 72].

Окрім фізичних ушкоджень, військові дії спричиняють масштабне хімічне забруднення ґрунтів. Вибухи снарядів і використання військової техніки залишають у ґрунті токсичні речовини, такі як важкі метали, залишки вибухових речовин та нафтопродукти. Забруднення важкими металами, зокрема свинцем, кадмієм, міддю та нікелем, призводить до зниження родючості ґрунтів і створює загрозу для здоров'я людей. Такі ґрунти потребують спеціальних заходів очищення, включаючи біоремедіацію та використання хімічних методів нейтралізації токсичних речовин. Забруднення також поширюється на водні ресурси, оскільки токсини проникають у ґрунтові води та забруднюють річки й озера. Це створює додаткові ризики для сільського господарства, оскільки вода, що використовується для зрошення, може містити небезпечні речовини, які накопичуються в рослинах та потрапляють у харчовий ланцюг [27, ст. 58].

Ще одним важливим аспектом впливу війни є руйнування інфраструктури, яка забезпечує ефективне землекористування. Знищення іригаційних систем, меліоративних каналів, доріг та складських приміщень суттєво ускладнює можливості для ведення сільського господарства. Втрата зрошувальних систем, особливо в південних регіонах України, де зрошення є ключовим фактором підвищення врожайності, ставить під загрозу продовольчу безпеку країни. Відновлення такої інфраструктури є тривалим і

дороговартісним процесом, який потребує значних інвестицій та координації зусиль на державному рівні [52, ст. 93].

Війна також спричиняє соціальні наслідки, що впливають на систему землекористування. Масова міграція населення з сільських районів призводить до скорочення робочої сили, що ускладнює ведення господарської діяльності. Багато фермерів змушені покинути свої господарства через загрозу життю або втрату доступу до земельних ділянок. Це призводить до занепаду сільських територій, зниження рівня життя та соціальної напруги. Водночас порушення прав власності на землю через втрату документів або неврегульованість земельних спорів ускладнює процес відновлення правового порядку та створює додаткові бар'єри для інвестицій у аграрний сектор.

Відновлення системи землекористування після завершення військових дій потребуватиме комплексного підходу. Необхідно не лише відновити зруйновану інфраструктуру та очистити забруднені ґрунти, але й забезпечити правову стабільність та соціальну підтримку фермерів. Важливу роль у цьому процесі відіграватиме держава, яка повинна розробити стратегію реабілітації земельних ресурсів, залучити міжнародну допомогу та забезпечити фінансування відновлювальних робіт. Особливу увагу слід приділити впровадженню сучасних технологій, таких як точне землеробство та дрони для моніторингу стану земель, що дозволить оптимізувати використання ресурсів та підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва.

Висновком є те, що війна завдала величезної шкоди земельним ресурсам України, вплив якої відчуватиметься ще протягом десятиліть. Однак комплексні та скоординовані зусилля держави, громад і міжнародних організацій можуть забезпечити успішне відновлення земельного фонду та створення умов для сталого розвитку аграрного сектору.

2.3. Основні проблеми та виклики у системі землекористування в умовах воєнного стану

Воєнний стан, спричинений повномасштабною агресією проти України, кардинально змінив систему землекористування країни, поставивши її перед безпрецедентними викликами. Земельний фонд, що є одним із головних ресурсів держави, зазнав значних змін, пов'язаних із замінуванням територій, руйнуванням інфраструктури, забрудненням ґрунтів і зміною економічних умов використання земель. Окрім цього, порушення земельних відносин, соціально-демографічні зрушення та екологічні наслідки бойових дій створюють додаткові проблеми, які потребують комплексного вирішення (рис.2.3).

Рис. 2.1 Чинники, що впливають на стан природних екосистем

Джерело: сформовано автором

Першою і найгострішою проблемою є замінування територій, що робить значну частину земель небезпечною для використання [45, ст. 14]. За даними міжнародних організацій, Україна є найбільш замінованою країною у світі. Сільськогосподарські угіддя, ліси, природоохоронні території та навіть міські зони містять значну кількість вибухонебезпечних предметів. Наприклад, у Херсонській області заміновано понад 208 тис. га, у Харківській — близько 160 тис. га, а в Миколаївській — понад 85 тис. га. Ця ситуація не лише обмежує доступ до земель, а й становить серйозну загрозу для життя місцевого населення та працівників аграрного сектора. Розмінування таких площ є тривалим і витратним процесом, що потребує значної міжнародної підтримки.

Другим серйозним викликом є забруднення ґрунтів хімічними речовинами, важкими металами та токсичними сполуками. Вибухи снарядів, мін та інших боєприпасів призводять до накопичення в ґрунті свинцю, кадмію, ртуті, міді та інших шкідливих речовин (табл.2.1). Ці забруднювачі здатні залишатися в землі протягом десятиліть, негативно впливаючи на її родючість, якість сільськогосподарської продукції та здоров'я людей. Крім того, через знищення військової техніки та боєприпасів у ґрунт потрапляють нафтопродукти, зола, сполуки фосфору та інші токсичні речовини. У деяких регіонах вже зафіксовано перевищення гранично допустимих концентрацій кадмію в ґрунтах, що впливає на екосистему та створює загрозу для продовольчої безпеки [58, ст. 93].

Таблиця 2.1

Забруднення ґрунтів хімічними речовинами

Калібр снаряду, мм	Кількість воронок даного калібру	Маса заліза, т	Маса вуглецю, т	Маса сірки, т	Маса міді, т
82	4342	12.50	0.20	0.23	0.09
120	2775	47.95	0.75	0.90	0.35
152	8347	312.51	4.88	5.86	2.28
220	41	3.90	0.06	0.07	0.03

Джерело: сформовано автором

Третім викликом є руйнування аграрної інфраструктури, яка включає зрошувальні системи, складські приміщення, транспортні шляхи та сільськогосподарську техніку [52, ст. 34]. Руйнування іригаційної інфраструктури особливо негативно вплинуло на південні регіони країни. У Херсонській області втрачено 92% зрошувальних систем, у Запорізькій — 70%, а в Миколаївській — понад 30%. Тільки на Херсонщині втрачено 550-600 тис. га зрошувальних земель. Разом з Дніпропетровською та Запорізькою областями втрати становлять 1.5 млн га. Загалом через війну 188 тис кв. км українських ґрунтів під ризиком пошкодження та забруднення. Станом на липень 2023 року у зоні бойових дій зафіксовано 298 тис. га лісових та 1.438 тис. га трав'яних пожеж. За попередніми підрахунками, 5,5 млн тон забруднюючих речовин було викинуто у повітря внаслідок бойових дій в Україні. Значної шкоди завдала блокада чорноморських портів і обмеження експорту зерна ворогом [37].

Це суттєво обмежує можливості вирощування високоврожайних культур і збільшує залежність від погодних умов. Водночас зруйновані зерносховища зменшили можливість зберігання врожаю, що призводить до його втрат і економічних збитків.

Україна має розвинений продовольчий комплекс, який спроможний не лише повною мірою забезпечити населення країни харчовими продуктами, а й формувати активну позицію країни на міжнародних ринках низки ключових агропродовольчих товарів. Завдяки традиційно потужному продовольчому експорту Україна є одним з гарантів продовольчої безпеки у світі. До повномасштабної війни за обсягами експорту Україна входила до п'ятірки найбільших експортерів зернових у світі, експортували $\frac{3}{4}$ від того, що виробляли, внутрішнє споживання зернових становило лише 20–25%. Наразі завдяки допомозі партнерів Україна залишається ключовим постачальником на світових ринках зерна та соняшникової олії, з часткою понад 10 % міжнародної торгівлі. 2023 р. експортовано 16,1 млн т пшениці до 65 країн,

26,2 млн т кукурудзи до 80 країн і 5,7 млн т соняшникової олії до 130 країн світу [63].

Разом з цим, воєнні дії, які відбуваються в Україні внаслідок широкомасштабної агресії Російської Федерації 24 лютого 2022 р., призвели до погіршення продовольчої безпеки в Україні, яке спричинене, зокрема, порушеними логістичними ланцюгами, зруйнованими інфраструктурою, господарствами та виробництвами, зменшенням кількості виробленого продовольства на працюючих підприємствах. На червень 2023 р. сума прямих збитків, завданих агропромислому комплексу України, складає 8,7 млрд дол. США (втрати, пов'язані зі знищенням та пошкодженням сільськогосподарської техніки, складають понад 4,7 млрд дол. США; втрати через знищення та крадіжки виробленої продукції оцінюються в 1,9 млрд дол. США). Непрямі втрати агропромислового комплексу оцінюються в 40,3 млрд дол. США [37].

За оцінками ФАО, через війну сільські домогосподарства в Україні зазнали близько 2,25 млрд дол. США збитків. З них близько 1,26 млрд дол. США збитків завдано в галузі рослинництва та 0,98 млрд дол. США – тваринництва. В Україні 25 % сільськогосподарських домогосподарств зупинили або зменшили обсяги виробництва продукції через війну, у прифронтових областях – 38 % [1].

У таких умовах український аграрний сектор продемонстрував високу стійкість та адаптивність до ризиків воєнного часу.

В умовах війни:

- збір за всіма групами сільськогосподарських культур у 1,5–3 рази перевищує потреби внутрішнього споживання. На кінець грудня 2023 р. аграрії намолотили 79,2 млн т, зокрема зернових та зернобобових культур – 58,4 млн т, олійних культур – 20,8 млн т. Накопано 11,9 млн т цукрових буряків [28]. Це відбулося завдяки високій врожайності зернових культур (до 55 ц/га). За оцінками УКАБ, у 2023 р. в Україні виробництво зернових культур було на

10 % більше показника 2022 р., олійних – на 18 %. Виробництво цукрових буряків зросло на 29 % проти 2022 р. [95]. Наразі ще триває збір культур (кукурудзи), на 11 січня 2024 р. кукурудзи обмолочено на 90 % від прогнозу. Згідно з поліпшеним прогнозом Мінагрополітики, у 2023 р. завдяки вищим, ніж очікували, урожаям пізніх культур аграрії зможуть зібрати 81,3 млн т зернових та олійних культур, з яких зернових – 59,7 млн т та олійних – 21,6 млн т;

- потреби внутрішнього ринку м'яса й м'ясопродуктів цілком забезпечено. Загалом споживання свинини, яловичини та м'яса птиці зросло з 54,1 кг у 2022 р. до 54,7 кг на 1 особу у 2023 р. У середньому українці у 2023 р. споживали по 27 кг птиці та 7,4 кг яловичини на одну особу, у 2022 р. ці показники були 26,2 кг та 7 кг відповідно. При цьому споживання свинини зменшилось, у 2023 р. українці спожили 19,8 кг свинини на рік, тоді як у 2022 р. – 20,3 кг. Відповідно збільшилося і виробництво: м'яса птиці вироблено більше на 32 тис. т (1 млн 285 тис. т), яловичини – більше на 4 тис. т (272 тис. т). Нарощування власного виробництва дало змогу зменшити імпорт усіх трьох видів м'яса на 52 тис. т – до 108 тис.т;

- поступово відновлюється вітчизняна молочна галузь у сільськогосподарських підприємствах. Виробництво молока в підприємствах у січні – грудні 2023 р. вже вийшло на довоєнний рівень та становило 2 млн 807 тис. т (2 млн 767,7 тис. т у 2021 р.), що на 6 % більше, ніж за 2022 р. [60];

- нарощується виробництво овочів. У 2023 р. в Україні було посіяно цибулі та моркви на 8,1 % та 6,1 % відповідно більше порівняно з 2022 р. Загальна площа під посадку капусти збільшилася на 1,7 %. Площа посівів картоплі зросла на 2 %, столового буряку – на 7 % [68]. На початок листопада 2023 р. українські аграрії зібрали майже 29 млн т овочів, найбільше картоплі – 21,2 млн т, а також: помідорів – 1,4 млн т, капусти – 1,3 млн т, цибулі – 877 тис. т, моркви – 810 тис. т, буряку – 766 тис. т, огірків – 681 тис. т, інших овочів – 1,3 млн т [101]. Пропозиція овочів стрімко збільшилася в III кварталі 2023 р.

завдяки надзвичайно сприятливим погодним умовам та нарощуванню обсягів виробництва в певних регіонах. Це дало змогу цілковито компенсувати наслідки для овочівництва від несприятливих безпекових умов у південних регіонах та руйнування Каховської ГЕС [31]. Під впливом гарного врожаю та завдяки нарощуванню обсягів виробництва ціни на овочі у 2023 р. залишалися нижчими, ніж у 2022 р. Зокрема, ціна борщового набору (картопля, цибуля, морква, капуста і буряк) за рік зменшилася на 11 %. Найбільше зниження цін відбулося щодо цибулі та моркви: на 48 % і 33 % відповідно. Ціни на картоплю відчутно зросли, проте вони залишаються одними з найнижчих у Європі [64];

- попит громадян на плодово-ягідні культури цілком забезпечено, хоча внаслідок війни втрачено 25 % площ ягідників, 20 % площ садів. Вінницька, Чернівецька, Хмельницька, Дніпропетровська, Львівська та Полтавська області, які є найбільшими виробниками плодів та ягід, цілком спроможні забезпечити потреби в цій продукції. Для розвитку галузі садівництва в Україні уряд здійснює грантову підтримку виробників сільськогосподарської продукції щодо створення та розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства, зокрема у 2023 р. видано грантів на закладку нових садів площею понад 2 тис. гектарів;

- поступово відновлюються обсяги експорту агропродукції. У 2023 р., за попередніми оцінками, експортовано 67,5 млн т агропромислової продукції різних видів, що на 15 % перевищує показник 2022 р. Разом з тим, експортний виторг у 2023 р. склав 21,9 млрд дол. США, що на 8 % менше від показника 2022 р. через падіння цін майже на всі види агропродукції проти попереднього року та дорогу експортну логістику.

Четверта проблема стосується скорочення посівних площ. З початку війни Україна втратила близько 19,3% своїх орних земель. Найсерйознішими проблемами для аграрного сектору є замінування територій, відсутність води для зрошення через підрив Каховської дамби, обмежений експорт через українські порти, а також — знищення інфраструктури та техніки [45].

Це суттєво впливає на обсяги сільськогосподарського виробництва, зокрема на вирощування стратегічних культур, таких як пшениця, кукурудза, соняшник. Втрата посівних площ знижує експортний потенціал України та створює загрозу продовольчій безпеці як усередині країни, так і на міжнародному рівні.

П'ятою проблемою є порушення земельних відносин. Воєнний стан призвів до складнощів у реєстрації прав власності на землю, особливо на територіях, які були окуповані або зазнали значних руйнувань. Відсутність актуальних кадастрових даних ускладнює управління земельними ресурсами, що призводить до конфліктів між користувачами земель. Окрім цього, нерівномірний доступ до земель та ресурсів створює соціальну напругу, особливо серед місцевих громад.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» введено в Україні воєнний стан, який з урахуванням наступних указів Президента України продовжує діяти.

Під час дії воєнного стану земельні відносини регулюють пункти 27 та 28 Перехідних положень Земельного кодексу України, змінені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2247-IX [82].

У земельних правовідносинах, які виникли (виникають) під час воєнного стану, крім запровадженого регулювання цих правовідносин пунктами 27 та 28 Розділу X Перехідних положень ЗК України слід також враховувати, що Законом України № 2952-IX від 24 лютого 2023 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України» зазначений розділ доповнено пунктом 27-1, яким встановлено, що у період дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях та протягом одного року з дня його припинення чи скасування регулювання земельних

відносин для цілей забезпечення національної безпеки і оборони України здійснюється з урахуванням таких особливостей [82]:

1) вилучення, встановлення та зміна цільового призначення земельних ділянок державної та комунальної власності для потреб облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій здійснюються без дотримання вимог абзаців четвертого та п'ятого частини сьомої статті 20, частини другої статті 149 цього Кодексу;

2) припинення права постійного користування земельними ділянками природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, історико-культурного призначення для потреб облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій здійснюється без дотримання вимог частини другої статті 150 цього Кодексу;

3) у разі вилучення сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників на земельних ділянках шириною 30-50 метрів уздовж лінії державного кордону України для потреб облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій відшкодування збитків не здійснюється.

Шостим викликом є відтік робочої сили з аграрного сектору. Війна спричинила масову міграцію населення, зокрема з сільських регіонів, що призвело до дефіциту робочої сили у сільському господарстві. Багато кваліфікованих працівників покинули країну, що ускладнює обробіток земель та відновлення аграрного виробництва. За оцінками Державного управління праці, фактор нестачі робочої сили в агрогалузі почав зростати 2023 року і побив рекорд за останнє десятиріччя. Відтік кадрів відбувся як до ЗСУ, за кордон, так і в більш спокійні області.

Дефіцит робочої сили, особливо кваліфікованої, відіграє важливу роль серед соціальних детермінант розвитку аграрного сектору. Урбанізація та відтік молоді з сільської місцевості, посилений економічними факторами, призвели до дефіциту робочої сили в сільському господарстві: у 2022 році середній вік працівників аграрного сектору становив 49 років, що свідчить про старіння робочої сили та загрозу зниження продуктивності в майбутньому. Нестача кваліфікованої робочої сили створює виклик для впровадження сучасних технологій, таких як дрони, GPS-трекінг та обладнання для автоматизації. Це пов'язано з тим, що ці технології вимагають спеціальної підготовки та навичок. Соціальні фактори обмежують адаптацію аграрного сектору до сучасних викликів, впливаючи на ефективність виробництва та якість продукції [55, ст. 36].

Сьомою проблемою є погіршення екологічного стану земель через втрату родючості ґрунтів, ерозійні процеси та зниження вмісту гумусу. Військові дії та їхні наслідки, такі як вирви від вибухів, спалення техніки та руйнування природних екосистем, призводять до втрати верхнього шару ґрунту, що є найбільш продуктивним [27, ст. 73]. Зменшення вмісту гумусу в ґрунті на 0,3-1% фіксується в багатьох регіонах, що значно знижує врожайність і довгостроковий потенціал земель (табл. 2.2).

Станом на жовтень 2022 року в Україні активні бойові дії тривають приблизно на 1300 км лінії фронту, при цьому значно охоплюючи сільськогосподарські землі: поля, захисні лісосмуги, пасовища, території ферм.

По всій лінії фронту щоденно ведуться масовані артилерійські обстріли, скидаються важкі авіабомби, ведуться ракетні обстріли з великими зарядами вибухової речовини. До того ж, російські війська постійно застосовують фосфорні бомби, випалюючи все живе на значних територіях.

Таблиця 2.2

Зміни характеристик ґрунту внаслідок бойових дій і спаленої техніки

Показник	Зміна порівняно з фоновими показниками	Причина змін	Наслідки для ґрунту та рослинності
Рухомі сполуки фосфору	Зменшення до 40%	Вплив спалення техніки	Зниження доступності фосфору для рослин; вплив на ріст і розвиток культур
Марганець	Підвищення на 200-500%	Вплив спалення техніки та бойових дій	Можливий токсичний вплив у високих концентраціях
Залізо	Збільшення в 5 разів	Результат бойових дій	Зниження засвоєння інших мікроелементів рослинами
Мідь	Збільшення в 7 разів	Результат бойових дій	Можливий токсичний вплив у високих концентраціях
Нікель	Збільшення в 3 рази	Результат бойових дій	Токсичний вплив при накопиченні
Хром	Збільшення в 8 разів	Результат бойових дій	Може викликати мутації у рослин при високих концентраціях
Кадмій	Перевищення ГДК: до 0,85 мг/кг (ГДК = 0,7 мг/кг)	Вплив бойових дій; накопичення на місцях обстрілів	Порушення фотосинтезу та транспірації, пригнічення росту
pH ґрунту	Підвищення на 0,2–1 од. (підлужнення)	Згорання органічних речовин, викид лужних металів	Втрата мікробіоти, зміни доступності елементів
Вміст гумусу	Зменшення на 0,3-1%	Згорання органічних речовин та мікробіоти внаслідок вибухів	Погіршення родючості ґрунту та біологічної активності

Джерело: сформовано автором

За даними Міністерства оборони України, в найбільш активні дні росія випускала 40-60 тисяч снарядів різного типу по позиціях українських військ. У відповідь випускалось близько 5 тисяч снарядів різного типу. Звісно, ці показники є динамічними та змінюються щодня, залежно від лінії фронту, зростання забезпечення українських військ зброєю від партнерів та інших факторів. Але ці дані дають уяву про наслідки для земельних ресурсів у зоні активних бойових дій. Відбувається значне механічне порушення ґрунтового покриву внаслідок вибухів, переміщення техніки, обладнання окопів.

Під час вибуху снарядів, якими обстрілюються позиції військових, утворюються вирви глибиною до 0,5-5 метрів (в залежності від озброєння), завдяки чому частково або повністю знищується рослинний і ґрунтовий покрив, сильно порушується ґрунтовий профіль, порушується гідрологічний режим ґрунтів. Разом з тим утворюється новий ґрунтовий профіль, не характерний для даної місцевості. Схожий вплив має й обладнання військових інженерних споруд – системи окопів для піхоти, обкопування танків, артилерії та бойових броньованих машин. Все це – значне порушення ґрунтового покриву.

Кожен вибух боєприпасу – це складна суміш хімічних речовин, які осідають в товщі ґрунту та на роки або десятки років пригнічують ріст рослинності, скорочують популяцію ґрунтових тварин та бактерій, загалом руйнують існуючий там біогеоценоз. Важливо зазначити, що рослини здатні акумулювати у собі важкі метали, якими отруюються ґрунти після вибухів боєприпасів. Тобто вживання в їжу сільськогосподарських культур, вирощених на полях після обстрілів, є небезпечним для життя і здоров'я людей [58, ст. 46].

До того ж, обстріли часто спричиняють пожежі, коли внаслідок вибуху загоряється суха трава або дерева. Під впливом чинників пожежі родючий шар ґрунту зазнає пошкоджень. Знищуються рослини, їхні кореневі системи, а також редуценти – бактерії та мікроміцети. Водночас, у ґрунті збільшується вміст мінеральних речовин, що сприяє в подальшому розвитку екзогенної сукцесії рослинного покриву.

Також значний вплив на родючість ґрунтів має ущільнення його важкою технікою, вибухами, нанесенням поверх родючого шару ущільненого ґрунту під час обладнання окопів. Таке ущільнення ґрунтів супроводжується процесами оглеєння та заболочення і, як наслідок, втратою їх родючості.

Очевидно, що активні бойові дії завжди супроводжуються людськими жертвами. З біологічної точки зору масові захоронення або просто залишені

людські тіла – це значна кількість органічної речовини, процес розкладу якої супроводжується виділенням ряду отруйних речовин та ризиком спалаху захворювань, збудники яких були ізольовані в тілах за життя. Крім того, внаслідок бойових дій масово гинуть тварини. Особливо масштабними є загибелі свійських тварин під час обстрілу ферм, де одночасно гинуть сотні, а іноді й тисячі голів.

Розкладання тіла – це складний мікробіологічний процес, при якому за участю мікроорганізмів відбувається розпад органічних, головним чином білкових, речовин. Внаслідок гниття органічних речовин утворюються амінокислоти, органічні кислоти, сірководень, метан, аміак, вуглекислий газ, меркаптани, а також отруйні речовини. Газоподібні продукти розкладу переходять у повітря, розчинні – всмоктуються у землю, і з часом від білкової маси нічого не залишається. Але до повного розкладу тіла, залежно від умов, можуть пройти роки. Увесь цей час токсичні продукти будуть знаходитися у ґрунті та просочуватися в ґрунтові води, виділятися у повітря. Таке масове органічне забруднення так само пригнічує розвиток біогеоценозів, як і внаслідок хімічних забруднень або механічних пошкоджень ґрунтового профілю.

Крім того, масове накопичення органічних та неорганічних відходів відбувається на утримуваних позиціях військовими. Так, одна позиція може утримуватися місяцями, і десятки військових, які на ній живуть, утворюють значну кількість відходів. По-перше, це продукти життєдіяльності. Через постійні обстріли переміщення на позиціях є досить обмеженим, тому місце для туалету та інших відходів обладнується залежно від місцевості у найближчій лісосмузі/посадці/низині. За місяці знаходження на цих позиціях ділянки обладнані під відходи стають досить забрудненими.

Намагання росії захопити всю територію України у 2022 році супроводжувалося масовими ракетними та артилерійськими ураженнями тилового забезпечення українських військ. В першу чергу зазнав удару

паливно-енергетичний комплекс, а саме – нафтосховища та нафтопереробні підприємства. Станом на жовтень 2022 року сталися десятки, а то й сотні уражень нафтосховищ з масовими пожежами та витокami нафти у навколишнє середовище.

Одним із важливих факторів для збереження цілісності та продуктивності земельних ресурсів України є підтримання їх оптимального водного режиму. У посушливій степовій зоні України для підтримки високої продуктивності на розораних сільськогосподарських землях здійснюється їх зрошування. Станом на жовтень 2022 року важко оцінити стан зрошувальних систем у цих областях, які значною частиною знаходяться під окупацією. Але вже зрозуміло, що на лініях зіткнення зрошувальні системи будуть зруйновані, а режим гідратації земель порушиться.

Іншою стороною порушення гідрологічного режиму ґрунтів є підтоплення значних ділянок після руйнування дамб. На початку вторгнення росії у лютому 2022 року наші війська підривали мости, переправи та дамби, щоб зупинити наступ російських військ. Так само і у вересні-листопаді російські війська підривали гідротехнічні споруди під час свого відступу в Донецькій та Херсонській областях.

Досить складною є ситуація на Донбасі (Донецька і Луганська області), де знаходиться значна кількість вугільних шахт. Станом на жовтень 2022 року достовірно немає статистики щодо підконтрольних Україні та функціонуючих шахт, але відомо, що значна кількість шахт, через активні бойові дії та неможливість відкачувати з них шахтні води, затоплюються.

Затоплення шахт призводить до того, що криниці та відкриті водойми у прилеглий місцевості забруднюються високо-мінералізованими шахтними водами з перевищенням вмісту хлоридів, сульфатів і марганцю. На тисячах гектарів землі стають абсолютно непридатними для життя. Вода, яка є у цьому регіоні, стає отруйною для рослин, сільськогосподарських тварин та людей. До того ж підтоплюються населені пункти. Високий рівень ґрунтових вод, які

поповнюються шахтними, ще додатково живиться кислими водами, які стікають з шахтних відвалів під час дощу.

Окрім того, восьма проблема стосується обмеженого доступу до фінансування та інвестицій. Через війну багато фермерів і аграрних підприємств втратили можливість отримувати кредити, фінансування або страхування своїх господарств. Це ускладнює закупівлю техніки, добрив, насіння та проведення посівних кампаній.

Усі ці проблеми створюють надзвичайно складні умови для відновлення землекористування в Україні. Для їх вирішення потрібен комплексний підхід, який включає масштабну міжнародну допомогу, розвиток державних програм підтримки аграрного сектору, технологічні інновації та заходи з екологічної реабілітації. Тільки поєднання короткострокових заходів із довгостроковими стратегіями дозволить забезпечити стабільність і ефективність землекористування в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Висновки до розділу 2

1. Визначено, що військові дії завдали значної шкоди земельним ресурсам України, включаючи фізичне пошкодження ґрунтів, утворення вирв і деградацію родючого шару. Це ускладнює використання значних площ сільськогосподарських угідь.

2. Оцінено масштаби замінування сільськогосподарських земель у прифронтових регіонах. З'ясовано, що розмінування є першочерговим завданням для забезпечення безпеки землекористування та відновлення аграрного виробництва.

3. Виявлено, що хімічне забруднення ґрунтів, спричинене використанням вибухових речовин і важких металів, негативно впливає на екологічний стан земель. Наголошено на необхідності проведення екологічної реабілітації та очищення забруднених територій.

4. Проаналізовано наслідки руйнування інфраструктури, зокрема знищення іригаційних систем, доріг і складських приміщень. Зазначено, що відновлення інфраструктури є ключовим чинником для відновлення ефективного землекористування.

5. Висвітлено соціально-економічні наслідки війни для системи землекористування, включаючи міграцію населення, втрату робочої сили та порушення прав власності на землю. Визначено, що правове врегулювання земельних відносин і підтримка фермерів є пріоритетними завданнями для подолання цих проблем.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ У ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

3.1. Основні напрями та підходи до відновлення системи землекористування

Родючі ґрунти є одним із найважливіших природних ресурсів як для України, так і для всього світу, оскільки на території України зосереджено близько третини світових чорноземів. Проте внаслідок воєнних дій ці цінні ресурси зазнають значних втрат, оскільки найбільше страждають саме верхні, найродючіші шари ґрунту. Відновлення цих шарів відбувається вкрай повільно: природний процес формування одного сантиметра родючого шару може зайняти близько ста років. У зв'язку з цим необхідно вже зараз планувати та розробляти стратегії, спрямовані на прискорене відновлення ґрунтів після завершення воєнного конфлікту.

Згідно з дослідженнями Української природоохоронної групи, з початку повномасштабного вторгнення Росії близько 34% території України опинилися в зоні безпосереднього військового впливу. На цих територіях вже зафіксовано або існує ризик системного порушення поверхневого шару ґрунтів, а також їх забруднення небезпечними речовинами, такими як міни, нафтопродукти та нерозірвані боєприпаси. Це призводить до значного погіршення стану ґрунтів, поглиблюючи проблему, яка існувала ще до війни. Раніше великі площі українських земель страждали від деградації через інтенсивне ведення сільського господарства, і тепер воєнні дії лише погіршують цей стан [2, ст. 14].

Відповідно до даних Державної екологічної інспекції, протягом перших чотирьох місяців повномасштабного вторгнення Росії, збитки, завдані землі та ґрунтам, оцінюються в 80,5 млрд грн. Ця цифра ілюструє масштаб екологічної катастрофи, яка розгортається на території України. Особливо постраждав

аграрний сектор, оскільки значна частина сільськогосподарських угідь зазнала серйозних пошкоджень [40, ст. 38]. Згідно з даними Київської школи економіки, половина всіх збитків в агросекторі пов'язана саме із забрудненням та пошкодженням сільськогосподарських земель, а також втратою урожаю через воєнні дії.

Проблема відновлення та рекультивації пошкоджених війною земель потребує розробки комплексних стратегій, які включають не лише екологічні аспекти, а й соціально-економічні чинники. Необхідно враховувати, що традиційні підходи до рекультивації можуть бути недостатніми в умовах масштабного знищення ґрунтового покриву та наявності численних забруднювачів [23, ст. 65]. Тому важливим є впровадження інноваційних методів та технологій, які зможуть прискорити процес відновлення та знизити ризики для довкілля та населення. У підсумку, розробка та впровадження державних стратегій відновлення земель, постраждалих від воєнних конфліктів, є надзвичайно актуальним завданням. Такий підхід повинен бути комплексним, охоплювати різні сфери та враховувати специфіку кожного регіону, що зазнав руйнувань. Лише за умови ефективної координації національних зусиль із залученням міжнародної допомоги можна забезпечити успішне відновлення аграрного потенціалу України та відновлення її природних ресурсів [18, ст. 57].

У таблиці 3.1 детально висвітлені ключові проблеми, що виникають внаслідок воєнних дій, такі як фізичні ушкодження ґрунту, ущільнення ґрунтів під впливом важкої техніки, вигорання полів, хімічне забруднення, а також забруднення вибуховими речовинами.

Кожна з цих проблем вимагає окремих підходів для їхнього вирішення. Наприклад, фізичні ушкодження ґрунтів потребують розмінування та глибокого розпушування, тоді як хімічне забруднення вимагає проведення детального аналізу ґрунту та відповідної ремедіації. Крім того, таблиця надає чіткий план дій для відновлення кожної з проблемних ділянок. Це включає не

лише механічні заходи, такі як розмінування та рекультивація, але й агрохімічне обстеження та впровадження екологічних технологій для відновлення родючості ґрунтів.

Таблиця 3.1

Відновлення та рекультивація земель після воєнних дій

Проблема	Опис	План дій для відновлення	Можливі труднощі
Фізичний вплив на ґрунти	Зміна фізичних характеристик ґрунту внаслідок військових дій, порушення структури та ерозія	Розмінування, глибоке розпушування, рекультивація	Залишки металу та вибухових речовин, нерівність рельєфу
Поля під колесами танків	Ущільнення ґрунту внаслідок руху важкої техніки, що призводить до змін гідралічних властивостей	Вимірювання ущільнення, обробка ґрунту, глибоке розпушування	Значне ущільнення, потреба у важкій техніці
Вигорання полів	Втрата родючого шару через пожежі, спричинені обстрілами, знищення мікрофлори та водного балансу	Агрохімічне обстеження, внесення добрив, обробка ґрунту	Втрати родючості, високі витрати
Хімічне забруднення	Забруднення важкими металами та іншими токсичними речовинами з довгостроковими наслідками	Відбір зразків, аналіз, очищення, відновлення або заліснення	Довготривалий вплив, складність очищення
Забруднення вибуховими речовинами	Забруднення ґрунту та навколишнього середовища важкими металами від розривів снарядів	Розмінування, очищення від забруднювачів, засипання воронок	Велика кількість забруднювачів, небезпечні нерозірвані снаряди
Об'ємне вивертання ґрунту від розривів снарядів	Створення воронок та вивертання ґрунту з потребою очищення від хімічних речовин і металевих уламків	Очищення, засипання воронок, безпечне зберігання снарядів, що не розірвались	Небезпека від нерозірваних снарядів, високі витрати
Забруднення врожаю	Проникнення важких металів з ґрунту в рослини, що призводить до забруднення харчових продуктів	Аналіз ґрунту перед засівом, дотримання норм безпеки	Ризик забруднення врожаю, небезпека для споживачів

Джерело: сформовано автором

Відновлення та рекультивація земель, які постраждали внаслідок військових дій, є надзвичайно важливим завданням для України [71, ст. 13]. Війна спричинила значні пошкодження ґрунтів на багатьох територіях, що ставить під загрозу аграрний потенціал країни та екологічну безпеку. З метою оцінки основних проблем, пов'язаних із відновленням земель, було проведено серію інтерв'ю з фермерами, які працюють на постраждалих територіях і мають безпосередній досвід ведення господарської діяльності в умовах пошкоджених ґрунтів.

Основні результати дослідження стратегій відновлення та рекультивації земель після воєнних конфліктів показують, що першочерговим завданням є оцінка масштабу збитків, завданих земельним ресурсам. Виявлено, що внаслідок воєнних дій на території України значно постраждали родючі ґрунти, зокрема чорноземи, які є основою аграрного потенціалу країни [69, ст. 32].

Встановлено, що поверхневі шари ґрунту зазнали руйнувань, забруднень токсичними речовинами та фізичних пошкоджень, що ускладнює їх відновлення традиційними методами.

Аналіз світового досвіду показав, що різні країни, які постраждали від воєнних конфліктів, використовували комплексні підходи до відновлення земель, поєднуючи екологічні, соціальні та економічні аспекти. Дослідження виявило, що найбільш успішні практики включають застосування біоремедіації для очищення ґрунтів від забруднювачів, а також використання фіторемедіації та інших екологічно безпечних технологій для відновлення родючості ґрунту [25, ст. 52].

Дослідження також вказує на важливість залучення місцевих громад до процесу відновлення земель. Виявлено, що активна участь місцевих жителів у проєктах рекультивації підвищує ефективність та стійкість відновлювальних

заходів. Це пов'язано з тим, що місцеві громади мають глибокі знання про специфіку територій та можуть сприяти адаптації стратегій до місцевих умов [114, ст. 81].

Особливу увагу приділено аналізу фінансових та інституційних механізмів, необхідних для реалізації програм відновлення земель. Встановлено, що успішні програми відновлення потребують комплексного підходу до фінансування, який включає як державні, так і міжнародні джерела фінансової підтримки. Аналіз показав, що впровадження публічно-приватного партнерства може суттєво прискорити процес відновлення та забезпечити стале фінансування.

Результати дослідження також свідчать про необхідність удосконалення законодавчої бази для підтримки процесу рекультивації земель. Виявлено, що існуючі правові норми не завжди відповідають сучасним викликам, що виникають у зв'язку з відновленням земель після воєнних конфліктів. Розробка та впровадження нових законодавчих ініціатив, спрямованих на забезпечення ефективного управління земельними ресурсами, є важливим кроком до успішного відновлення.

Дослідження підкреслює важливість впровадження інноваційних технологій у процес відновлення земель. Зокрема, використання сучасних методів моніторингу стану ґрунтів, таких як дистанційне зондування та геоінформаційні системи, дозволяє оперативно оцінювати масштаби пошкоджень та контролювати ефективність відновлювальних заходів. Це забезпечує більш точне планування та реалізацію програм рекультивації [18, ст. 39].

Проведені дослідження також вказують на необхідність інтеграції екологічних та економічних підходів у стратегії відновлення земель. Виявлено, що поєднання екологічно безпечних методів з економічно обґрунтованими рішеннями дозволяє не лише відновити земельні ресурси, але й створити умови для сталого розвитку постконфліктних регіонів. Це включає

розвиток нових агротехнологій, які сприяють підвищенню продуктивності земель при одночасному зниженні екологічного навантаження.

Загалом, результати дослідження свідчать про необхідність комплексного підходу до відновлення та рекультивації земель після воєнних конфліктів [25, ст. 71]. Важливо враховувати не лише екологічні аспекти, але й соціально-економічні чинники, а також забезпечувати широке залучення всіх зацікавлених сторін до процесу відновлення. Тільки таким чином можна досягти стійких результатів та відновити аграрний потенціал України на постраждалих територіях.

3.2. Роль держави, міжнародних організацій та місцевих органів влади у процесі відновлення

Процес відновлення земельних ресурсів та системи землекористування в умовах постконфліктного періоду є багатогранним завданням, яке вимагає координації зусиль на державному, місцевому та міжнародному рівнях. Війна в Україні поставила перед країною масштабні виклики, які неможливо подолати без чіткого розподілу ролей між центральною владою, місцевими громадами та міжнародними партнерами. Кожен із цих суб'єктів відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного відновлення, стабілізації та сталого розвитку земельного фонду.

Держава є основним координатором процесу відновлення земель та управління землекористуванням, основні її завдання висвітлено на рисунку 3.1.

Рис 3.1 Основні завдання держави у процесі відновлення земельних ресурсів

Джерело: сформовано автором

Зокрема, важливою функцією держави є формування національної стратегії відновлення, яка враховує не лише наслідки війни, але й довгострокові цілі сталого розвитку. Така стратегія має охоплювати аспекти розмінування територій, екологічної реабілітації земель, відновлення інфраструктури та підтримки аграрного сектору.

Законодавча база також відіграє вирішальну роль у відновленні земельного фонду. Держава має розробити та ухвалити нормативно-правові акти, які регулюватимуть порядок використання земель на звільнених територіях, забезпечать захист прав власності, запобігатимуть незаконному захопленню земель та стимулюватимуть залучення інвестицій. Особливу увагу слід приділити питанням відновлення кадастрової інформації, яка була втрачена або пошкоджена під час бойових дій. Важливим завданням держави є створення прозорих механізмів реєстрації прав власності та розв'язання майнових конфліктів [89, ст. 43].

Фінансова підтримка є ще одним ключовим аспектом державної участі у відновленні земель. Держава повинна спрямовувати кошти на програми розмінування, рекультивациі земель, відновлення зрошувальних систем та будівництво інфраструктури. У бюджетному плануванні необхідно враховувати довгострокові інвестиції, що сприятимуть розвитку аграрного сектору та екологічній стабільності. Також держава має забезпечувати компенсації власникам земель, які постраждали внаслідок бойових дій, та створювати фонди підтримки фермерів і агропідприємств.

Міжнародні організації відіграють ключову роль у відновленні землекористування та земельного фонду в Україні, зокрема шляхом надання фінансової, технічної та експертної підтримки. Враховуючи масштаб пошкоджень, спричинених війною, комплексне відновлення земель вимагає координації зусиль на глобальному рівні, де міжнародні структури можуть стати важливими партнерами для України [14, ст. 32]. Їхня діяльність охоплює кілька ключових напрямів.

Одним із найважливіших аспектів підтримки є надання фінансування для відновлювальних робіт. Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) вже виділяють кошти на відбудову України. Ці ресурси можуть бути спрямовані на розмінування територій, відновлення іригаційних систем, зрошувальних мереж та інших важливих інфраструктурних об'єктів. Окрім прямих грантів, надаються кредити на пільгових умовах для реалізації довгострокових проектів у сфері сільського господарства та екологічної реабілітації земель.

Організації, такі як HALO Trust та Geneva International Centre for Humanitarian Demining (GICHD), спеціалізуються на розмінуванні територій. Вони вже активно працюють в Україні, проводячи обстеження та очищення сільськогосподарських земель від мін та нерозірваних боєприпасів. Їх діяльність є критично важливою для відновлення безпечного землекористування та повернення цих земель до господарського обігу.

Міжнародні структури також надають обладнання та проводять навчання для українських саперів [14, ст. 73].

Організації, такі як Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) та Програма розвитку ООН (UNDP), надають технічну допомогу для впровадження сучасних агротехнологій. Вони сприяють розвитку точного землеробства, використанню дронів для моніторингу стану ґрунтів та впровадженню методів біоремедіації для очищення забруднених земель. Це дозволяє підвищити ефективність використання земельних ресурсів та знизити екологічні ризики.

Міжнародні організації, зокрема Глобальний екологічний фонд (GEF) та Європейська агенція з охорони навколишнього середовища (EEA), допомагають реалізовувати проекти з відновлення деградованих земель та відновлення родючості ґрунтів. Вони надають експертну підтримку у розробці стратегій сталого землекористування та екологічного відновлення. Також організації сприяють впровадженню органічного землеробства та зменшенню використання хімічних засобів, що дозволяє зберегти природний потенціал ґрунтів.

Важливим напрямом є підтримка у відновленні правового порядку в сфері землекористування. Міжнародні організації, такі як USAID та Європейський Союз, допомагають реформувати земельне законодавство, забезпечують правову допомогу громадянам у відновленні документів на землю та підтримують створення прозорої системи земельного кадастру. Це сприяє формуванню ефективного ринку землі та залученню інвесторів.

Організації, такі як Міжнародна організація праці (ILO) та Червоний Хрест, надають допомогу місцевим громадам, які постраждали від війни. Вони підтримують програми, створення робочих місць та розвитку кооперативів. Це дозволяє забезпечити соціальну стабільність та сприяти поверненню населення до своїх домівок.

Міжнародні партнери активно співпрацюють із місцевими організаціями та громадами, сприяючи їх участі у процесах відновлення землекористування. Це включає навчання фермерів сучасним методам господарювання, підтримку місцевих ініціатив та залучення громад до управління земельними ресурсами [14, ст. 75].

Таким чином, роль міжнародних організацій у відновленні землекористування в Україні є критично важливою. Вони забезпечують фінансову, технічну та експертну підтримку, сприяють впровадженню інноваційних технологій та допомагають у розв'язанні соціально-економічних проблем. Завдяки їхній участі Україна зможе не лише подолати наслідки війни, але й створити сучасну, ефективну та екологічно сталу систему землекористування.

Місцеві органи влади є важливою ланкою у реалізації програм відновлення земельного фонду та землекористування (рис.3.2). Вони виступають безпосередніми виконавцями національної стратегії, адаптуючи її до конкретних умов регіону.

Рис 3.2 Основні завдання місцевих органів у процесі відновлення земельного фонду та землекористування

Джерело: сформовано автором

Місцева влада відіграє вирішальну роль у процесах розподілу ресурсів та контролю за виконанням відновлювальних робіт. Наприклад, на регіональному рівні реалізуються програми очищення земель, будівництва локальної інфраструктури, відновлення зрошувальних систем та створення умов для повернення фермерів до господарської діяльності. Одним із ключових напрямів є співпраця з громадами, яка забезпечує ефективне використання місцевих ресурсів та залучення громадян до процесів планування та моніторингу [114, ст. 51].

Важливим завданням місцевих органів є залучення додаткового фінансування для відновлення земель. Багато регіонів активно співпрацюють із міжнародними партнерами, використовуючи грантові програми та технічну допомогу. Крім того, місцева влада забезпечує прозорість і підзвітність у розподілі коштів, що підвищує довіру громадян і міжнародних донорів.

Також місцеві органи влади виконують функції з управління соціальними процесами, пов'язаними з відновленням земельного фонду. Це включає організацію навчання фермерів, підтримку місцевих кооперативів, залучення внутрішньо переміщених осіб до роботи в аграрному секторі та проведення інформаційних кампаній з безпеки на замінованих територіях.

Ефективне відновлення земельного фонду України можливе лише за умови скоординованих дій між державою, міжнародними організаціями та місцевими органами влади. Держава забезпечує стратегічне планування, законодавчу базу та фінансову підтримку. Міжнародні організації надають технічну, фінансову та експертну допомогу, а місцева влада виконує роль координатора та виконавця на регіональному рівні.

Ця синергія дозволяє подолати наслідки війни, забезпечити відновлення земельного потенціалу та створити основу для сталого розвитку системи землекористування в Україні. Лише спільними зусиллями можна

забезпечити ефективне повернення земель до господарського використання, зміцнити аграрний сектор і гарантувати продовольчу безпеку країни.

3.3. Рекомендації щодо вдосконалення управління земельними ресурсами та розвитку аграрного сектора

Відновлення і розвиток системи управління земельними ресурсами та аграрного сектора в Україні у поствоєнний період є одним із найважливіших завдань держави. Війна завдала значних втрат земельному фонду, спричинила деградацію ґрунтів, порушила правові відносини у сфері землекористування та призвела до масштабного руйнування інфраструктури [9, ст. 30]. У цьому контексті розробка стратегій і впровадження інноваційних підходів до управління земельними ресурсами є критично важливими для відновлення економічної стабільності та забезпечення продовольчої безпеки країни. На рисунку 3.3 висвітлені ключові аспекти відновлення землекористування в Україні у поствоєнний період.

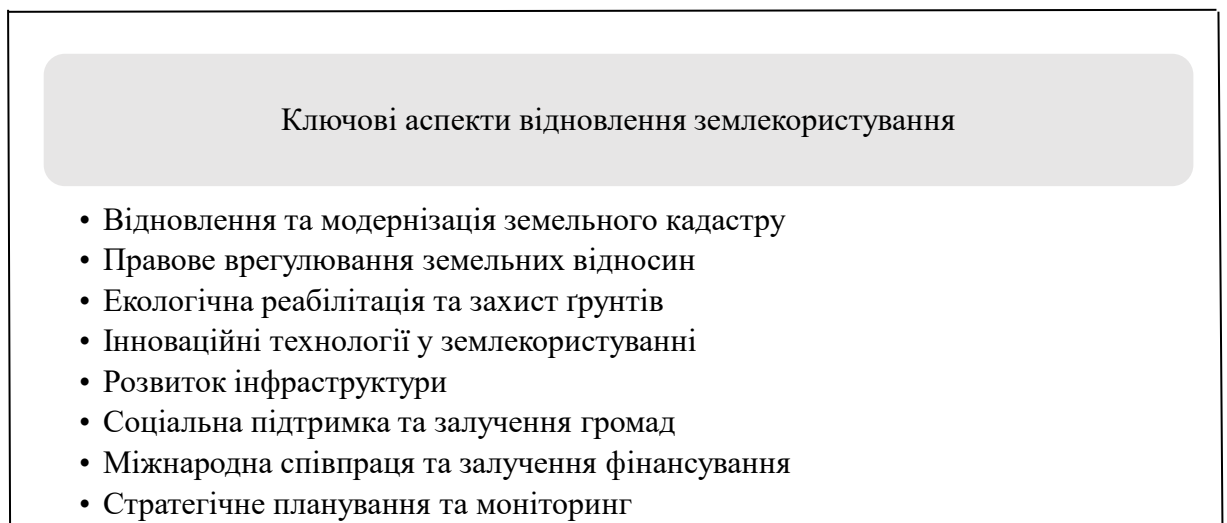

Рис. 3.3 Ключові аспекти відновлення землекористування в Україні у поствоєнний період

Джерело: сформовано автором

Один із ключових аспектів вдосконалення управління земельними ресурсами полягає у створенні ефективної системи обліку та моніторингу земель. Відновлення земельного кадастру та забезпечення його актуальності є основою для прозорого та ефективного управління. Війна спричинила втрату частини документації та пошкодження кадастрових записів, тому необхідно провести повну інвентаризацію земельних ресурсів. Використання сучасних цифрових технологій, таких як геоінформаційні системи (ГІС) та супутниковий моніторинг, дозволить забезпечити точний облік земель і оперативне оновлення даних. Це не лише сприятиме правовій визначеності, а й створить основу для ефективного планування землекористування та залучення інвестицій [26, ст. 53].

Важливим напрямом є також правове врегулювання питань власності на землю. В умовах поствоєнного періоду значна частина земель може перебувати у невизначеному правовому статусі через втрату документів, міграцію населення та пошкодження земельних ділянок. Держава повинна створити механізми спрощеної реєстрації прав на землю для громадян і забезпечити правову допомогу у відновленні втрачених документів. Водночас необхідно забезпечити прозорість ринку землі, запобігти надмірній концентрації земель у руках великих агрохолдингів та підтримати дрібних і середніх фермерів.

Управління земельними ресурсами потребує інтеграції екологічних принципів. Війна спричинила значне забруднення ґрунтів важкими металами та токсичними речовинами, що потребує екологічної реабілітації. Впровадження програм рекультивації та очищення земель, зокрема за допомогою біоремедіації, дозволить відновити родючість ґрунтів і знизити екологічні ризики. Важливим аспектом є також відновлення лісів і захисних лісосмуг, які сприяють запобіганню ерозії ґрунтів та підтримці біорізноманіття. Держава має стимулювати екологічно чисте землеробство та підтримувати фермерів, які переходять на органічне виробництво [27, ст. 15].

Інноваційні підходи до управління земельними ресурсами та аграрного сектору є ключовими для підвищення їх ефективності. Використання технологій точного землеробства, дронів для моніторингу стану ґрунтів, автоматизованих систем зрошення та контролю за внесенням добрив дозволить оптимізувати використання ресурсів і підвищити врожайність. Важливу роль у цьому процесі відіграє розвиток цифрових платформ для обміну інформацією між фермерами, державними органами та інвесторами. Це дозволить забезпечити прозорість ринку, спростити доступ до фінансування та стимулювати інновації [5, ст. 26].

Відновлення аграрного сектору неможливе без модернізації інфраструктури. Зруйновані дороги, іригаційні системи, склади та логістичні центри потребують реконструкції та оновлення. Держава повинна залучити міжнародні ресурси та інвестиції для реалізації масштабних інфраструктурних проєктів. Важливою складовою є розвиток кооперативного руху, який дозволить об'єднувати зусилля дрібних фермерів для доступу до ринків, спільного використання техніки та збільшення конкурентоспроможності [111, ст. 48].

Соціальний аспект відновлення землекористування також є важливим. Війна спричинила значні зміни у демографічній структурі сільських територій, тому необхідно створити умови для повернення населення та забезпечення робочих місць [8, ст. 20]. Розвиток сільської інфраструктури, зокрема шкіл, медичних закладів та культурних центрів, сприятиме підвищенню якості життя в сільській місцевості та стимулюватиме соціальну інтеграцію. Важливим є також забезпечення доступу до освіти та навчання фермерів сучасним методам ведення господарства [39, ст. 41].

Важливу роль у відновленні земельного фонду відіграють міжнародні організації. Їхня фінансова та технічна підтримка, а також передача досвіду успішного відновлення земель у постконфліктних країнах, сприятимуть швидшому відновленню України. Співпраця з такими організаціями, як

Світовий банк, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), Європейський банк реконструкції та розвитку, дозволить забезпечити доступ до фінансових ресурсів і сучасних технологій [14, ст. 58].

Таким чином, відновлення та розвиток управління земельними ресурсами й аграрного сектору в поствоєнний період потребують комплексного підходу, який поєднує правові, економічні, екологічні та соціальні аспекти. Лише за умови ефективної координації зусиль держави, громад і міжнародних партнерів можна створити умови для сталого розвитку сільського господарства, відновлення земельного фонду та забезпечення продовольчої безпеки України.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що держава відіграє ключову роль у відновленні земельних ресурсів через розробку стратегій, фінансування відновлювальних робіт і забезпечення правового регулювання у сфері землекористування.

2. Досліджено роль міжнародних організацій у підтримці відновлювальних процесів. Визначено, що залучення міжнародної фінансової та технічної допомоги сприятиме прискоренню відновлення земель та інфраструктури.

3. Наголошено на важливості участі місцевих органів влади та громад у процесах відновлення. Виявлено, що децентралізація управління земельними ресурсами дозволяє ефективніше реалізовувати програми відновлення та підтримувати місцеві ініціативи.

4. Проаналізовано сучасні технології, які можуть бути використані для відновлення землекористування, зокрема точне землеробство, дрони для моніторингу стану ґрунтів та методи біоремедіації. Визначено, що інтеграція інноваційних підходів забезпечить ефективне використання земель і підвищення їх продуктивності.

5. Запропоновано стратегію сталого розвитку землекористування в постконфліктний період, яка враховує екологічні, економічні та соціальні аспекти. Наголошено, що лише комплексний підхід дозволить забезпечити довгострокове відновлення земель та їх ефективне використання.

РОЗДІЛ 4

ОХОРОНА ПРАЦІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Нормативно-правова база охорони праці

Конституція України до числа соціальних прав включає право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49), належні, безпечні й здорові умови праці (ст. 43). Відповідно до статті 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права кожна людина має право на медичну допомогу та медичний догляд у разі хвороби. Серед основних трудових прав працівників ст. 2 Кодексу законів про працю України вказує на право на здоров'я та безпечні умови праці. Стаття 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я закріплює право на охорону здоров'я, що передбачає серед інших право на безпечні й здорові умови праці.

Державні, громадські або інші органи, підприємства, установи, організації, посадові особи та громадяни зобов'язані забезпечити пріоритетність охорони здоров'я у власній діяльності, не завдавати шкоди здоров'ю населення й окремих осіб (ст. 5 Основ законодавства України про охорону здоров'я). Зазначаючи необхідність створення безпечних і здорових умов праці в процесі трудової діяльності працівників, наукова та навчальна література з трудового права завжди користувалася терміном "охорона праці". У широкому значенні під охороною праці розуміється сукупність правових норм, що охоплюють увесь комплекс питань застосування праці й приналежних до різних інститутів трудового права (трудоного договору, робочого часу і часу відпочинку та ін.). До них належать норми, які забороняють необґрунтовану відмову в прийнятті на роботу, обмежують переведення та звільнення працівників, встановлюють граничну тривалість робочого часу, регламентують час відпочинку, та багато інших, спрямованих на створення сприятливих загальних умов трудової діяльності.

Терміном "охорона праці" у вузькому розумінні завжди визначалося створення для працівників здорових та безпечних умов праці. Закон України "Про охорону праці" від 14 жовтня 1992 р. в ст. 1 так визначає охорону праці: "Охорона праці — це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності людини в процесі роботи". Виходячи зі змісту закону та інших зазначених вище нормативно-правових актів, більш доцільно, на нашу думку, замість терміна "охорона праці" у вузькому розумінні вживати термін "охорона здоров'я працівників на виробництві", оскільки фактично метою таких заходів є саме охорона здоров'я працівника, збереження його працездатності на виробництві під час виконання трудових обов'язків [85].

Останнім часом вимоги з охорони здоров'я часто не дотримуються підприємствами різних організаційно-правових форм, які використовують працю найманих працівників. Чимало керівників підприємств безвідповідально ставляться до обов'язків щодо створення здорових і безпечних умов праці, часто розглядають ці питання як другорядні.

Такий стан охорони здоров'я на виробництві пояснюється передусім важким економічним становищем держави, а також іншими об'єктивними і суб'єктивними причинами, які полягають у зносі основних виробничих фондів, у тому, що немає зацікавленості власників у поліпшенні умов і безпеки праці, в некомпетентності більшості персоналу в питаннях охорони здоров'я, в низькій трудовій і технологічній дисципліні, в недостатній ролі органів нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю й охорону здоров'я у процесі праці. В умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, працює понад 3,4 млн чоловік. Забезпеченість працюючих засобами індивідуального захисту не перевищує 40—50%. Щорічні виплати на відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю працюючих, сягають 400 млн грн. Особливу тривогу викликає зростання кількості аварій з груповими

нешасними випадками. Під час аварій у 2006 р. було травмовано 712 працівників, з-поміж яких 279 — смертельно.

В Основних напрямках соціальної політики йдеться про необхідність реформування системи охорони праці, основною метою якої є істотне зниження рівня виробничого травматизму і професійних захворювань, зменшення чинників шкідливого впливу на організм працюючих і вивільнення працівників з шкідливих і важких умов праці. Хоча у Основних напрямках і вживається традиційний термін "охорона праці", але по суті мова йде про охорону здоров'я та працездатності працівників.

Для цього передбачається: завершити формування системи управління охороною праці на регіональному і виробничому рівнях для підприємств, установ, організацій усіх форм власності, видів діяльності; здійснити перегляд законодавчих і нормативних актів з питань охорони праці з урахуванням вимог нормативних актів Європейського Союзу; прийняти законодавчі акти про об'єкти підвищеної небезпеки і про безпеку промислової продукції; перейти до територіально-галузевого принципу здійснення державного нагляду за охороною здоров'я в процесі праці; забезпечити стабільне фінансування заходів щодо питань охорони здоров'я тощо. На жаль, деякі з цих заходів так і залишаються на папері.

Найважливіші норми щодо охорони здоров'я працівників на виробництві закріплені в Законі України "Про охорону праці" від 14 жовтня 1992 р. (Відомості Верховної Ради України. - 1992. - №49. - Ст. 668), у трьох главах КЗпП (глава XI "Охорона праці", глава XII "Праця жінок", глава XIII "Праця молоді"), а також у підзаконних актах — положеннях, правилах, інструкціях, актах соціального партнерства, локальних нормативно-правових актах [85].

Права громадян, у тому числі працівників, закріплені у відповідних нормативно-правових актах, може бути реалізовано тільки за умови, якщо в нормативному порядку будуть встановлені для цього необхідні гарантії.

Закон України "Про охорону праці" передбачає цілий ряд гарантій прав громадян на охорону праці як при укладенні трудового договору, так і під час роботи на підприємстві.

Чинне законодавство передбачає систему гарантій щодо охорони здоров'я працівників на виробництві. Згідно зі ст. 43 Конституції України кожен має право на належні, безпечні й здорові умови праці. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Основи законодавства України про охорону здоров'я розглядають охорону здоров'я як загальний обов'язок усіх підприємств, установ, організацій, посадових осіб та громадян, які зобов'язані забезпечити пріоритетність охорони здоров'я у власній діяльності (ст. 5 Основ). З метою забезпечення сприятливих для здоров'я умов праці, високого рівня працездатності встановлюються єдині санітарно-гігієнічні вимоги до організації виробничих процесів, пов'язаних з діяльністю людей. Власники і керівники підприємств, установ і організацій зобов'язані забезпечити виконання техніки безпеки, виробничої санітарії, інших вимог охорони праці, не допускати шкідливого впливу на здоров'я людей (ст. 28 Основ). При укладенні трудового договору громадянин повинен бути проінформований власником під розписку про умови праці на підприємстві, наявність на робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих чинників, про можливі наслідки їх впливу на здоров'я і про його права на пільги і компенсації за роботу в таких умовах. Забороняється укладення трудового договору з громадянином, якому згідно з медичним висновком протипоказана запропонована робота за станом здоров'я.

Основним законом, що гарантує право громадян на безпечні та нешкідливі умови праці, є Конституція України. У Конституції проголошено, що громадяни України мають право на працю, яку вони вільно обирають, або на яку погоджуються.

Роботодавець (власник підприємства) зобов'язаний забезпечити нешкідливі умови праці відповідно до вимог безпеки і гігієни праці.

Держава створює умови для повної зайнятості працездатного населення, рівні можливості для громадян у виборі професії та роду трудової діяльності, здійснює програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки робітників.

Реалізація цих прав здійснюється через виконання вимог, викладених у законодавчих актах щодо охорони праці, а саме:

- Кодексі законів про працю [46];
- Законі «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [36];
- Законі «Про охорону праці» [85];
- Законі «Про охорону здоров'я» [35];
- Законі «Про охорону навколишнього природного середовища» [84];
- Законі «Про колективні договори і угоди» [80];
- Законі «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [34];
- Законі «Про поводження з радіоактивними відходами» [33];
- Законі «Про дорожній рух» [32].

Закон України «Про охорону праці» — це самостійна гілка в законодавстві України про працю. Закон визначає основні положення конституційного права громадян на охорону життя і здоров'я в процесі трудової діяльності, регулює відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці, а також встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні [85].

Дія закону поширюється на всі підприємства, установи і організації незалежно від форми власності та видів діяльності (далі — підприємство), фізичних осіб, які, відповідно до законодавства, використовують найману працю, та на всіх громадян, які працюють за наймом.

Закон не відмінив жодної з діючих норм і дозволив:

- створити органи управління охороною праці та систему органів нагляду за охороною праці;
- створити власну нормативну базу з охорони праці;
- забезпечити гласність з питань охорони праці;
- ввести економічні важелі управління охороною праці;
- визначити роль колективних договорів;
- увести нові інститути управління і нагляду за охороною праці на підприємстві (уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці);
- розпочати підготовку дипломованих спеціалістів з охорони праці.

Розглянемо основні принципи державної політики в галузі охорони праці:

- пріоритет життя і здоров'я працюючих, відповідальність ро-ботодавця за створення безпечних і здорових умов праці;
- комплексне вирішення завдань охорони праці на основі створення національної програми поліпшення безпеки, гігієни праці та виробничого середовища;
- соціальний захист працівників, повне відшкодування шкоди потерпілим від нещасних випадків, профзахворювань;
- встановлення єдиних вимог з охорони праці для всіх підприємств та суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності;
- організація навчання населення, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працюючих з питань охорони праці.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» визначає правову основу, економічний механізм та організаційну структуру загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які

призвели до втрати працездатності або загибелі застрахованих на виробництві [36].

Завданнями страхування від нещасних випадків є такі:

- здійснення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням;
- відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань;
- відшкодування матеріальної та моральної шкоди застрахованим і членам їх сімей.

Дія Закону поширюється на осіб, які працюють за умовами трудового договору на підприємствах і організаціях незалежно від форм власності, а також на осіб, які забезпечують себе роботою самостійно.

Гарантом забезпечення прав у страхуванні від нещасних випадків на виробництві для всіх застрахованих є держава.

Кодекс законів про працю України — основний закон національного трудового законодавства [46].

Законодавство про працю України визначає правові засади і гарантії здійснення громадянами України права розпоряджатися своїми здібностями до продуктивної і творчої праці, регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ незалежно від форм власності, виду діяльності й галузевої належності.

Працівники реалізують право на працю укладанням трудового договору на підприємстві, в установі тощо.

Працівники мають право на:

- відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки;
- здорові й безпечні умови праці;

- матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, у разі хвороби, втрати працездатності, а також матеріальну допомогу в разі безробіття;

- об'єднання в професійні спілки;
- вирішення колективних трудових конфліктів.

Умови договорів про працю, які порушують чинне законодавство України про працю, вважаються недійсними.

Закон України «Про охорону здоров'я населення» визначає правові, організаційні, економічні та соціальні основи охорони здоров'я населення в Україні [35].

За Конституцією України кожен громадянин України має право на охорону здоров'я. Це право передбачає:

- життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я людини;
- безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- безпечні та здорові умови праці, навчання, побуту і відпочинку;
- кваліфіковану медико-санітарну допомогу, до якої входить також вільний вибір лікаря та медичної установи;
- матеріальну компенсацію за втрачене здоров'я.

Закон України «Про пожежну безпеку» визначає правові, економічні та соціальні основи забезпечення пожежної безпеки на території України. Забезпечення пожежної безпеки є невід'ємною частиною державної діяльності щодо охорони життя та здоров'я людей, національного багатства і навколишнього природного середовища. Цей Закон наголошує, що забезпечення пожежної безпеки підприємств покладається на їх керівників.

Власники підприємств зобов'язані:

- розробляти комплексні заходи щодо забезпечення пожежної безпеки;
- забезпечувати дотримання протипожежних вимог, стандартів, норм, правил, а також виконання вимог приписів і постанов державного пожежного нагляду;

- організовувати навчання працівників правилам пожежної безпеки. У загальноосвітніх, професійних і вищих навчально-виховних закладах організовується вивчення правил пожежної безпеки на виробництві та в побуті, а також дій у разі пожежі.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає встановлення відносин у галузі охорони, використання та відновлення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідація негативного впливу господарської діяльності на довкілля [84].

Закон передбачає підвищення екологічної культури населення, а також підготовку кваліфікованих спеціалістів через обов'язкову освіту і виховання у сфері охорони навколишнього природного середовища в навчально-виховних закладах.

Кожен громадянин України має право на:

- безпечне для його життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- отримання екологічної освіти;
- участь у роботі громадських екологічних об'єднань.

Державний контроль у сфері охорони довкілля здійснюють Ради депутатів, Міністерство екології та природних ресурсів і Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. Громадський контроль за охороною навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами.

Нагляд за дотриманням вимог законодавства здійснює Генеральний прокурор України.

Закон регулює також використання природних ресурсів. Для фінансування заходів з охорони довкілля створено державний і регіональний фонди охорони навколишнього природного середовища за рахунок:

- штрафів за забруднення довкілля;

- штрафів за порушення норм і правил охорони навколишнього-го природного середовища;

- добровільних внесків підприємств та окремих громадян.

У законі визначено заходи щодо забезпечення екологічної безпеки, а також природні території та об'єкти, що підлягають окремій охороні (природно-заповідний фонд, курортні та лікувально-оздоровчі зони тощо).

Порушення законодавства України про охорону довкілля тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, кримінальну відповідальність.

Законодавство України про охорону навколишнього природного середовища складається з цього Закону, а також із земельного, водного, лісового кодексів, законодавства про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону та використання рослинного і тваринного світу.

Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого, — карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк.

Те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки,— карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до семи років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років або без такого.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є конституційне право людини і громадянина на безпечні умови праці. Додатковим обов'язковим об'єктом виступає здоров'я особи.

Потерпілим від злочину може бути особа, яка має постійний або тимчасовий зв'язок з даним підприємством, установою, організацією чи з

виробничою діяльністю громадянина — суб'єкта підприємницької діяльності, тобто учасник виробничого процесу.

Визнання особи потерпілим не залежить від того, перебуває особа в трудових відносинах з об'єктом, де стався нещасний випадок на виробництві, чи пов'язана з ним іншими відносинами — адміністративними (учні, студенти-практиканти, відряджені), цивільно-правовими. Водночас не можуть визнаватися потерпілими від цього злочину особи, не пов'язані з даним виробництвом, зокрема представники контролюючих органів, громадяни, які випадково опинилися на території підприємства, установи, організації, де з ними стався нещасний випадок, замовники продукції чи послуг, особи, які мешкають поблизу підприємства. Заподіяння шкоди таким особам у зв'язку з діяльністю виробничого підрозділу залежно від конкретних обставин справи дає підстави кваліфікувати вчинене як злочин у сфері службової діяльності, злочин проти життя та здоров'я особи, проти довкілля.

Об'єктивна сторона характеризується: 1) діянням (дією або бездіяльністю); 2) наслідками у вигляді шкоди здоров'ю (ч. 1 ст. 271 і або загибелі людей чи Іншими тяжкими наслідками (ч. 2 ст. 271). 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками, а також 4) місцем вчинення злочину.

Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці шляхом дії полягає у вчинках, які заборонені відповідними правилами (наприклад, вказівка про проведення певних робіт у шкідливих для здоров'я умовах чи з використанням неналежного обладнання, інструментів). Переважно цей злочин характеризується бездіяльністю, що має місце при невиконанні дій, які особа повинна була вчинити відповідно до існуючих нормативних вимог (наприклад, незабезпечення індивідуальними засобами захисту, відсутність контролю за проведенням робіт і дотриманням, при цьому правил безпеки праці підлеглими працівниками, допуск до роботи осіб, які не мають відповідної підготовки чи не проінструктовані з питань охорони праці).

Під законодавчими та іншими нормативно-правовими актами про охорону праці, вимоги яких порушуються при вчиненні цього злочину, слід розуміти Закон України "Про охорону праці", КЗП, інші закони України, міжнародні договори, укази Президента України, постанови КМ, відомчі нормативно-правові акти (інструкції, положення, правила), а також нормативні акти підприємств (накази, розпорядження керівників підприємств, установ, організацій з питань охорони праці), ст. 271 охоплюється порушення так званих загальних правил охорони праці — тих, які стосуються всіх працівників і спрямовані на попередження заподіяння шкоди будь-яким особам, пов'язаним з виробництвом. Порушення спеціальних правил безпеки (які стосуються виконання робіт з підвищеною небезпекою, діють на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, ядерної або радіаційної безпеки) цією статтею не охоплюються і, за наявності підстав, потребують кваліфікації за ст. 272-274.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є місце його вчинення. Ним є місце, де здійснюється виробництво,— підприємство, установа, організація або підприємницька діяльність громадянина — суб'єкта такої діяльності.

Наслідки у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого мають місце при заподіянні особі легкого або середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Про поняття таких тілесних ушкоджень див, коментар до ст., ст. 122, 125. Аналогічні порушення за відсутності передбачених ст. 271 наслідків тягнуть адміністративну відповідальність за ч. 2 ст. 41 або за ст. 93 КАП.

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого.

Крім загальних ознак суб'єкта злочину, він наділений ще й спеціальними ознаками, а саме: 1) є службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності. Про поняття службової особи див. примітки 1 і 2 до ст. 364 та Загальні положення до

розділу XVII Особливої частини КК; 2) несе спеціальні обов'язки а охорони праці. Такі обов'язки покладаються на службових осіб спеціальними наказами адміністрації, посадовими інструкціями, впливають із займаної посади чи в зв'язку із попередньою діяльністю. Наприклад, такі обов'язки має керівник підприємства, який особисто взявся керувати виконанням певних робіт. Громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності несуть обов'язки з охорони праці найнятих ними працівників на підставі закону.

Порушення вимог законодавства про охорону праці службовими особами, на яких не покладено спеціальні обов'язки по охороні праці, чи службовими особами, які працюють у невиробничій сфері (в освіті, науці, медицині), за наявності підстав слід кваліфікувати за відповідними статтями розділу XVII Особливої частини КК. Якщо ж такі порушення допущено рядовими працівниками (не службовими особами), то вони, за наявності відповідних наслідків та інших обов'язкових ознак, можуть бути кваліфіковані за статтями про злочини проти життя та здоров'я особи.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується, як правило, складною формою вини: до самого порушення вимог законодавства про охорону праці особа ставиться умисно (інколи — необережно), а до його суспільне небезпечних наслідків — тільки необережно.

У випадку, коли особа не передбачала можливості настання наслідків, вказаних у ч. 1 і 2 ст. 271, у справі має бути доведено, що вона повинна була і могла їх передбачати (наприклад, була своєчасно ознайомлена з новими стандартами щодо охорони праці).

Кваліфіковані види злочину (ч. 2 ст. 271) мають місце тоді, коли порушення вимог законодавства про охорону праці спричинило: 1) загибель людей; 2) інші тяжкі наслідки.

Поняття загибель людей означає смерть хоча б однієї особи. До інших тяжких наслідків належить заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження.

До інших тяжких наслідків не належить заподіяння матеріальної шкоди незалежно від її розміру (якщо порушення вимог законодавства про охорону праці супроводжується виробничими аваріями), оскільки зі змісту відповідних нормативних актів випливає, що вони спрямовані на охорону лише особи, її життя та здоров'я. Заподіяння шкоди майнового характеру має отримувати самостійну кримінально-правову оцінку.

При встановленні наявності причинного зв'язку слід мати на увазі, що в ряді випадків нещасні випадки на виробництві можуть бути викликані порушеннями правил безпеки чи інших вимог охорони праці самими потерпілими (використання заборонених знарядь праці чи прийомів виконання певних робіт для їх полегшення чи прискорення). Це може вказувати на відсутність причинного зв'язку між діями службової особи чи громадянина — суб'єкта підприємницької діяльності і шкодою, яка настала внаслідок цього. Водночас злочин, передбачений ст. 271, має місце і у вказаних випадках, якщо службова особа чи підприємець були зобов'язані контролювати виконання робіт і попередити порушення виконавців робіт.

Отже, поняття «охорона праці» визначено статтею 1 Закону України «Про охорону праці». Охорона праці — це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі праці.

Головною метою охорони праці є створення на кожному робочому місці безпечних умов праці, безпечної експлуатації обладнання, зменшення або повна нейтралізація дії шкідливих і небезпечних виробничих факторів на організм людини і, як наслідок, зниження виробничого травматизму та професійних захворювань.

Створення безпечних і здорових умов праці сприяє підвищенню її продуктивності та зниженню собівартості продукції. Підвищення продуктивності відбувається за рахунок зниження стомлюваності працюючих

протягом робочого часу, його раціонального використання. Собівартість продукції знижується при зменшенні витрат на компенсацію втрат робочого часу в зв'язку з тимчасовою або стійкою непрацездатністю, а також при зниженні витрат на оплату пільг за роботу в несприятливих умовах.

У Законі «Про охорону праці» вперше в історії України економічні заходи управління охороною праці зведені до рангу державної політики. Цим Законом у суспільстві стверджуються принципово нові взаємовідносини, що базуються на економічному механізмі управління умовами праці — формуванні у власника (роботодавця) економічної зацікавленості у здійсненні заходів щодо поліпшення умов праці [85].

4.2. Забезпечення безпеки праці в аграрному секторі

Основною задачею заходів і засобів по охороні праці в сільському господарстві є створення для працівників здорових і безпечних умов праці, попередження та профілактика виникнення професійних захворювань, нещасних випадків і аварій, пов'язаних з виробничими процесами сільському господарстві, тобто захист працюючих від впливу шкідливих і небезпечних факторів – фізичних, хімічних, біологічних та психофізіологічних. При цьому сільськогосподарське виробництво характеризується цілим рядом структурних, організаційних, технологічних особливостей, що впливають на рівень виробничих ризиків і роблять цю галузь однією з найбільш травмонебезпечних.

Агропромислове виробництво характеризується наявністю цілого ряду негативних факторів, які вже стали традиційними:

- старіння основних фондів, зростаюча кількість фізично зношеного та морально застарілого обладнання, машин та механізмів, не відповідність безпечним умовам праці;

- постійний збільшення кількості робочих місць, що не відповідають вимогам нормативно-правових актів з охорони праці, не забезпечення працюючих засобами індивідуального захисту;

- сезонність робіт, що практично не дає можливості в окремі періоди року дотримуватися нормативної тривалості робочого дня, внаслідок чого щорічно травматизм досягає пікових значень в одні й ті самі місяці року. Перший пік припадає на липень-серпень (пора збирання ранніх зернових і зернобобових) — 22—23 відсотки річної кількості смертельно травмованих. Другий пік травматизму припадає на жовтень — понад 11 відсотків всіх смертельних випадків на виробництві);

- нерівномірна завантаженість працівників протягом року (кількість працюючих в агропромисловому виробництві в липні переважає середню за рік на 13—16 відсотків);

- залучення до роботи в напружені періоди підлітків та осіб пенсійного віку (в липні кількість їх досягає 4—5 відсотків загальної кількості тих, що працюють у цей час у сільському господарстві).

Сільське господарство є однією з найбільш ризикованих галузей з точки зору охорони праці, оскільки його специфіка передбачає вплив численних шкідливих і небезпечних виробничих факторів (рис.4.1). Ці фактори можуть проявлятися як у процесі вирощування рослин та утримання тварин, так і на етапах обслуговування та переробки сільськогосподарської продукції.

У рослинництві ключовими шкідливими факторами є вплив пестицидів, гербіцидів та інших хімічних засобів захисту рослин. Постійний контакт із цими речовинами може призводити до отруєнь, алергічних реакцій та хронічних захворювань. Небезпечні фактори включають ризик травмування при роботі з сільськогосподарською технікою, наприклад, тракторами, комбайнами, сівалками тощо. Додатковими ризиками є фізичне перевантаження, вплив несприятливих погодних умов, таких як високі або низькі температури, ультрафіолетове випромінювання та атмосферні опади.

Рис. 4.1 Система основних особливостей сільського господарства, які зумовлюють виробничі ризики травматизму і захворювань персоналу

Джерело: сформовано автором

У тваринництві робітники піддаються впливу біологічних факторів, таких як збудники інфекційних захворювань, алергени тваринного походження (шерсть, пил, слина). Крім того, існує ризик травмування від контакту з тваринами через укуси, удари або інші непередбачувані дії. Небезпечними є також фізичні навантаження, пов'язані з ручним переміщенням кормів та обладнання. У приміщеннях для утримання тварин додатковим фактором ризику є підвищена вологість, аміачні випари та недостатня вентиляція, що може спричинити респіраторні захворювання.

Крім того, самі по собі тварини є джерелом підвищеною небезпеки. Враховуючи вищенаведене, для найбільш ефективного правового регулювання охорони праці у сільському господарстві наряду з загальними

нормами існує ряд спеціальних норм, які відображають специфіку виробничих процесів по галузях сільськогосподарського виробництва і, відповідно, особливості охорони праці в них. Ці норми відображаються в галузевих нормативних актах з охорони праці, які представляють собою правила з охорони праці по видах виробничих процесів, і примірні інструкції по видах робіт або професіях, на основі яких власником підприємства розробляються інструкції з охорони праці вже на конкретному сільськогосподарському підприємстві.

В обслуговуванні техніки та обладнання основними небезпеками є ризики травм від рухомих частин машин, електричний струм, а також вибухо-небезпека паливно-мастильних матеріалів. Контакт із мастилами та паливом може призводити до хімічних опіків та дерматитів. Важливим фактором є також шумове навантаження та вібрація, які можуть спричиняти професійні захворювання, такі як вібраційна хвороба або зниження слуху.

У переробному виробництві працівники стикаються з ризиками, пов'язаними з роботою на конвеєрах, пакувальних лініях та інших механізованих установках. Високий рівень шуму, пилові навантаження та контакт із хімічними речовинами для очищення та консервації продукції створюють додаткові ризики. Також існує небезпека термічних опіків при роботі з гарячими продуктами чи обладнанням.

У сучасному сільськогосподарському виробництві постійно зростає кількість технологічних процесів, різних речовин, генетично-модифікованих організмів, що представляють небезпеку для життя і здоров'я працівників сільського господарства, і саме врахування цих нових небезпечних та шкідливих факторів з метою розробки ефективних заходів і засобів з охорони праці і їх закріплення на законодавчому рівні є основою для підвищення рівня безпеки сільського господарства як однієї з основних галузей економіки країни.

4.3. Особливості організації охорони праці під час відновлювальних робіт на землях

Охорона праці є однією з ключових складових ефективної та безпечної діяльності в будь-якій сфері господарства, особливо у контексті відновлювальних робіт на землях, що постраждали від збройних конфліктів. Війна завдає не лише економічних збитків і руйнує інфраструктуру, а й створює небезпечні умови для працівників, які залучені до відновлення сільськогосподарських угідь, рекультивації земель і відбудови об'єктів. У цьому контексті організація охорони праці набуває особливого значення, адже вона забезпечує збереження життя і здоров'я робітників та мінімізує ризики під час виконання небезпечних завдань.

Відновлювальні роботи на землях, пошкоджених унаслідок військових дій, є багатограним процесом, що включає різноманітні етапи: розмінування територій, очищення ґрунтів від забруднень, реконструкцію іригаційних систем, відновлення дорожньої інфраструктури та обробку земель для сільськогосподарських цілей. Кожен із цих етапів супроводжується специфічними ризиками, які потребують особливого підходу до забезпечення охорони праці.

Одним із найнебезпечніших аспектів є роботи, пов'язані з розмінуванням земель. Багато територій, особливо на сході та півдні України, залишаються замінованими. Працівники, які здійснюють розмінування, піддаються постійній загрозі вибухів та інших небезпечних ситуацій. У такому контексті надзвичайно важливим є суворе дотримання міжнародних стандартів безпеки, зокрема протоколів, встановлених Женевськими конвенціями та рекомендаціями таких організацій, як HALO Trust і GICHD. Забезпечення працівників спеціалізованим обладнанням, зокрема метало-детекторами, бронежилетами, шоломами та іншими засобами індивідуального захисту, є першочерговим завданням роботодавців. Крім того, необхідно

проводити регулярні навчання та тренінги для саперів та інших фахівців, які беруть участь у цих роботах.

Ще одним важливим аспектом охорони праці є роботи з очищення ґрунтів від хімічних забруднень. Внаслідок бойових дій ґрунти можуть бути забруднені важкими металами, нафтопродуктами та іншими токсичними речовинами. Робітники, які здійснюють екологічну реабілітацію земель, повинні працювати в спеціальних захисних костюмах, респіраторх і рукавичках, що мінімізують контакт із небезпечними речовинами. Організація робочих місць повинна передбачати наявність спеціальних пунктів для дезактивації та зняття забрудненого одягу. Крім того, роботодавці зобов'язані забезпечити регулярний медичний контроль за станом здоров'я працівників та надавати їм доступ до засобів першої медичної допомоги.

Особливості організації охорони праці також стосуються відновлення інфраструктури, зокрема дорожніх і іригаційних систем. Під час виконання цих робіт основними ризиками є падіння з висоти, ураження електричним струмом та травмування важкою технікою. Щоб мінімізувати ці ризики, необхідно забезпечити працівників інструктажами з техніки безпеки, а також контролювати дотримання правил експлуатації машин і механізмів. Використання сигнальних знаків, огорож і спеціального освітлення дозволяє попередити нещасні випадки, особливо у нічний час або за умов обмеженої видимості.

Значна увага повинна приділятися психологічному стану працівників. Люди, які беруть участь у відновлювальних роботах у постконфліктних зонах, часто працюють у стресових умовах, що може призводити до емоційного вигорання та зниження рівня концентрації. Для запобігання цьому необхідно створити систему психологічної підтримки, яка включає консультації з фахівцями, групові тренінги та відпочинкові програми. Важливо також забезпечити комфортні умови праці, зокрема доступ до питної води, санітарних приміщень і зон відпочинку.

Роль держави у забезпеченні охорони праці під час відновлювальних робіт є визначальною. Вона повинна розробляти нормативно-правові акти, що регламентують безпеку праці, та контролювати їх виконання. Зокрема, законодавство України у сфері охорони праці має бути адаптоване до умов поствоєнного періоду та враховувати специфічні ризики відновлювальних робіт. Державні органи, такі як Державна служба України з питань праці, повинні проводити регулярні інспекції та надавати методичну допомогу підприємствам. Крім того, держава має забезпечувати фінансування програм з охорони праці та підтримувати ініціативи з підвищення кваліфікації працівників.

Міжнародна співпраця є ще одним важливим елементом організації охорони праці. Міжнародні організації можуть надавати фінансову та технічну підтримку, ділитися досвідом і забезпечувати доступ до сучасних засобів безпеки. Співпраця з такими структурами, як Міжнародна організація праці (МОП) та Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), сприятиме підвищенню рівня безпеки праці та впровадженню кращих світових практик.

У підсумку, організація охорони праці під час відновлювальних робіт на землях, що постраждали від війни, потребує комплексного підходу. Вона має враховувати фізичні, хімічні та психологічні ризики, забезпечувати працівників необхідними засобами захисту та створювати безпечні умови для виконання робіт. Тільки за умови ефективної координації зусиль держави, роботодавців та міжнародних партнерів можна забезпечити безпечне та продуктивне відновлення земельних ресурсів України.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Проведене дослідження узагальнює теоретико-методичні та практичні аспекти, що забезпечують розв'язання наукової проблеми щодо обґрунтування напрямків відновлення системи землекористування в умовах поствоєнного періоду та розробки практичних рекомендацій для забезпечення економічної, екологічної та соціальної стійкості аграрного сектору. Отримані результати дозволили зробити висновки і пропозиції теоретико-методичного та прикладного характеру, спрямовані на забезпечення раціонального використання земельних ресурсів та досягнення ефективності у землекористуванні України в сучасних умовах.

1. У процесі дослідження вивчено досвід відновлення земельного потенціалу в постконфліктних країнах, зокрема в Німеччині, Косово, Руанді, Хорватії, що дозволило визначити ключові принципи для впровадження в Україні. Основними інструментами відновлення землекористування є інтегрований підхід до екологічного відновлення, який включає синергію місцевих громад, держави та міжнародних організацій. Така співпраця сприятиме розробці інноваційних підходів до відновлення аграрного сектору, зокрема через запровадження сучасних технологій розмінування, очищення ґрунтів та управління земельними ресурсами.

2. Дослідження перспектив відновлення системи землекористування в європейських країнах показує, що ефективними напрямками є: комплексний підхід до відновлення зруйнованих територій, раціональне управління орендними відносинами, підтримка природоохоронних заходів та впровадження сівозмін. Важливими аспектами є екологічне відновлення ґрунтів, підвищення продуктивності земель, інтеграція сучасних методів управління земельними ресурсами. Європейський досвід підтверджує перспективність запровадження таких практик в Україні, зокрема обов'язкову паспортизацію земель, впровадження інноваційних технологій у

землевпорядному виробництві, розвиток проектів землеустрою для територіальних громад.

3. Дослідження показало, що пріоритетом у відновленні аграрного сектору є екологічний підхід, що поєднує збереження ландшафтів, розвиток сільського туризму, забезпечення доступу до фінансових ресурсів та державної підтримки. Важливими напрямками є також створення спеціалізованих фондів для підтримки відновлення, надання кредитних та страхових послуг для аграріїв, забезпечення розвитку сільської інфраструктури та підтримка сільських громад.

4. Вивчення аграрного досвіду таких країн як Німеччина, Японія, Хорватія, Ізраїль, Руанда та Косово показує, що важливими напрямками для України є створення сервісних партнерств, розвиток біоенергетики, впровадження відновлюваних джерел енергії та сталий розвиток. Такі практики забезпечують інноваційне зростання, стимулюють диверсифікацію діяльності та покращують умови ведення господарської діяльності. Рекомендовано адаптувати ці орієнтири для розвитку українського агробізнесу, сприяючи співпраці з науковими установами, впровадженню сучасних технологій та залученню інвестицій у новітні агропроекти.

5. Дослідження підтверджує доцільність впровадження цифрових інструментів управління земельними ресурсами, таких як створення єдиного державного кадастру земель з відкритим доступом до даних, що сприятиме прозорості у використанні земель. Запровадження інтегрованих систем планування землекористування та об'єднання земельних ділянок дозволить підвищити продуктивність землекористування та сприяти збалансованому розвитку територій з урахуванням екологічних стандартів і вимог містобудування.

6. Враховуючи європейський досвід землевпорядного виробництва, для України сформовано перспективи розвитку, такі як впровадження цифрових технологій збору даних, застосування інноваційних методів управління

земельними ресурсами та забезпечення якості послуг у сфері землеустрою. Подальше вдосконалення системи управління земельними ресурсами вимагатиме посилення контролю якості землевпорядних робіт та впровадження стандартизованих вимог до документації із землеустрою.

7. Основними завданнями відновлення економічного простору є створення умов для сталого розвитку господарської діяльності, залучення внутрішньо переміщених осіб до участі в економічній реконструкції та забезпечення підтримки з боку країн ЄС і міжнародних інституцій. Це сприятиме відновленню виробничих ланцюгів, реконструкції з урахуванням принципів «зеленої економіки», збалансуванню інтересів громадськості, бізнесу та навколишнього середовища.

8. Перспективи розвитку ринку землі в Україні передбачають залучення іноземних інвестицій, забезпечення права на вільне розпорядження земельними ділянками, розвиток місцевих громад та стимулювання аграрного сектору. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності економіки, зростанню продуктивності та створенню нових робочих місць, що забезпечить економічну стабільність і соціальний розвиток сільських територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine. Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. FAO. [Електронний ресурс]. URL: <https://doi.org/10.4060/cc3311en>. – дата звернення 07.10.2024.
2. Андрусенко, В. П. "Вплив військових конфліктів на земельні ресурси". Київ: НАУ, 2021.
3. Антонова, Н. П. "Рекультивация деградованих земель". Харків: ХНАУ, 2020.
4. Артеменко, О. С. "Державна політика у сфері землекористування". Київ: НАУ, 2021.
5. Бабич, І. В. "Інноваційні технології в сільському господарстві". Вінниця: ВНТУ, 2020.
6. Бабій, О. Г. "Проблеми екологічної безпеки землекористування". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018.
7. Бойко, Л. М. "Земельна реформа в Україні: виклики та перспективи". Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2020.
8. Бойчук, І. М. "Соціальні аспекти землекористування". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021.
9. Борисенко, І. Г. "Відновлення земельного фонду після конфліктів". Харків: ХНАУ, 2021.
10. Василевська, Л. М. "Інновації в аграрному секторі". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020.
11. Василенко, О. М. "Управління земельними ресурсами в умовах надзвичайних ситуацій". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021.
12. Верес, В. О. "Механізми підтримки фермерських господарств". Одеса: ОНУ, 2021.
13. Вернигора, П. Г. "Екологічна безпека аграрного виробництва". Одеса: ОНУ, 2021.

14. Гавриленко, П. С. "Роль міжнародних організацій у відновленні земель". Дніпро: ДНУ, 2019.
15. Герасимчук, С. В. "Правові аспекти землекористування в Україні". Київ: НУБіП, 2019.
16. Гнатенко, П. О. "Технології точного землеробства". Вінниця: ВНТУ, 2022.
17. Головченко, Н. В. "Інновації в сільськогосподарському виробництві". Дніпро: ДНУ, 2020.
18. Гончаренко, Л. І. "Інноваційні підходи до відновлення земель". Вінниця: ВНТУ, 2022.
19. Григорович, Л. М. "Сталий розвиток земельних ресурсів". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019.
20. Даниленко, М. В. "Інвестиційна привабливість сільського господарства". Київ: НАУ, 2021.
21. Данилова, Н. С. "Інструменти управління землею". Дніпро: ДНУ, 2020.
22. Данилюк, С. В. "Земельне право України". Київ: НУБіП, 2018.
23. Довгань, П. А. "Рекультивация та екологічна реабілітація земель". Полтава: ПДАА, 2020.
24. Дроздов, І. С. "Земельний кадастр: стан та перспективи розвитку". Чернівці: ЧНУ, 2021.
25. Ємець, С. О. "Відновлення ґрунтів після військових конфліктів". Полтава: ПДАА, 2020.
26. Єфіменко, Т. В. "Екологічний моніторинг ґрунтів в Україні". Полтава: ПДАА, 2021.
27. Єфремов, В. О. "Екологічні наслідки збройних конфліктів". Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2018.
28. Жнива-2023: В Україні намолочено 79,2 млн т нового врожаю / Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2023. 29 груд.

[Електронний ресурс]. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zhniva-2023-v-ukrayini-namolocheno-792-mln-...> – дата звернення 09.10.2024.

29. Жуковський, О. О. "Розвиток аграрного сектору в Україні". Харків: ХНАУ, 2018.

30. Журавель, Т. С. "Аграрний сектор і ринок землі". Дніпро: ДНУ, 2021.

31. Загроза продовольчій безпеці світу / Міністерство закордонних справ України. 2023. 23 листоп. [Електронний ресурс]. URL: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu>. – дата звернення 10.10.2024.

32. Закон України "Про дорожній рух" № 3353-ХІІ від 30.06.1993.

33. Закон України "Про поводження з радіоактивними відходами" від 30.06.1995 № 255/95-ВР.

34. Закон України "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" від 08.02.1995 № 39/95-ВР.

35. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-ХІІ.

36. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 23.09.1999 р. № 1105-ХІV. 18.06.2020.

37. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. КСЕ. Липень 2023. [Електронний ресурс]. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf – дата звернення 10.10.2024.

38. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-ІІІ. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3-4.

39. Зінченко, О. Г. "Соціально-економічний розвиток сільських громад". Чернівці: ЧНУ, 2020.

40. Іванченко, М. Г. "Вплив війни на аграрний сектор України". Дніпро: ДНУ, 2022.

41. Ільченко, В. С. "Міжнародний досвід у сфері земельної реформи". Чернігів: ЧДТУ, 2019.
42. Інфляційний звіт. Жовтень 2023 року. Національний банк України. . [Електронний ресурс]. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q4.pdf?v=6. – дата звернення 11.10.2024.
43. Карпенко, М. С. "Проблеми землекористування в Україні". Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2019.
44. Карпов, І. В. "Правове регулювання землеволодіння". Київ: НУБіП, 2020.
45. Коваль О. П. "Замінування територій та їх вплив на землекористування". Київ: НАУ, 2021.
46. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради України. 1971. № 50.
47. Корсун, В. М. "Екологічний моніторинг ґрунтів". Київ: НАУ, 2022.
48. Костюк, С. В. "Проблеми охорони земель в Україні". Чернігів: ЧДТУ, 2021.
49. Кравчук, Н. П. "Реформи у сфері землекористування". Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2019.
50. Кучер, В. О. "Меліорація та її роль у землекористуванні". Одеса: ОНУ, 2020.
51. Лещенко, В. Г. "Екологічна реабілітація земель після конфліктів". Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2021.
52. Лисенко, В. І. "Інфраструктурні втрати аграрного сектору". Харків: ХНАУ, 2019.
53. Литвиненко, О. Г. "Відновлення сільських територій". Вінниця: ВНТУ, 2019.
54. Мазуренко, І. А. "Агроекологія: виклики сучасності". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020.

55. Мартиненко, Л. В. "Соціальна адаптація аграрного сектору". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020.
56. Мартинюк, С. В. "Розвиток аграрного сектора в умовах криз". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020.
57. Марченко, І. В. "Екологічна політика у сфері землекористування". Київ: НУБіП, 2021.
58. Мельник, П. О. "Токсичне забруднення ґрунтів: причини та наслідки". Одеса: ОНУ, 2021.
59. Мірошниченко, С. В. "Правові основи земельної реформи". Київ: НУБіП, 2019.
60. Молочно-товарні ферми вийшли на довоєнні рівні виробництва молока в 2023 році. АВМ. 2024. 16 січ. [Електронний ресурс]. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/molocno-tovarni-fermi-vijsli-na-dovoenni-riv...> – дата звернення 14.10.2024.
61. Мороз, Т. С. "Законодавчі зміни у сфері земельних відносин". Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2020.
62. Морозюк, Т. П. "Соціальні аспекти землевпорядкування". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018.
63. На розмінованих землях України вже можна виростити 1 млн т зерна / Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 2024. 17 січ. [Електронний ресурс]. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html – дата звернення 16.10.2024.
64. Не зважаючи на знищення агросектору Херсонщини: в Україні овочівництво досягло довоєнного рівня. AgroPolit.com. 2024. 11 січ. [Електронний ресурс]. URL: <https://agropolit.com/news/27382-ne-zvajayuchi-na-znischennya-agrosekto...> – дата звернення 17.10.2024.
65. Нечай, Л. П. "Соціальні аспекти відновлення сільських територій". Вінниця: ВНТУ, 2020.

66. Ніколенко, Л. П. "Економічна оцінка земельних ресурсів". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019.
67. Нова аграрна політика. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/Dep-APK-2022/Prezentatsia.pdf> – дата звернення 19.10.2024.
68. Овочі «борщового набору» в Україні: дефіциту не очікується, проте імпорт можливий. Kurkul. 2023. 6 груд. [Електронний ресурс]. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1523-ovochi-borschovogo-naboru-v-ukrayi...> – дата звернення 21.10.2024.
69. Олійник, В. О. "Рекультивация земельних ресурсів". Вінниця: ВНТУ, 2021.
70. Олійник, М. І. "Земельний кадастр і планування землекористування". Вінниця: ВНТУ, 2021.
71. Павленко, В. Г. "Відновлення земель після військових дій". Житомир: ЖНАЕУ, 2022.
72. Павлюк, С. В. "Технології збереження родючості ґрунтів". Одеса: ОНУ, 2019.
73. Пилипенко, В. Г. "Розвиток сільськогосподарського виробництва". Дніпро: ДНУ, 2021.
74. Поліщук, Г. В. "Земельний ринок і його розвиток". Чернігів: ЧДТУ, 2020.
75. Пономаренко, С. О. "Міжнародний досвід реабілітації земель". Полтава: ПДАА, 2019.
76. Про використання земель оборони: Закон України від 05.06.2009 № 1479-VI. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 43.
77. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону: Закон України від 24.02.2023 № 2952-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023.

78. Про державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 № 3613-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 8.

79. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 27.

80. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 36.

81. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 46-47.

82. Про особливості регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2247-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022.

83. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39.

84. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41.

85. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 49.

86. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 34.

87. Романенко, О. М. "Управління аграрним виробництвом". Дніпро: ДНУ, 2021.

88. Романов, В. О. "Стратегія розвитку землекористування". Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2021.

89. Романюк, Н. М. "Роль держави у відновленні земельного фонду". Київ: НАУ, 2020.

90. Савицький, О. С. "Агроекологічний моніторинг в умовах кризи". Чернівці: ЧНУ, 2021.

91. Савченко, І. В. "Стратегія розвитку землекористування в Україні". Київ: НУБіП, 2020.
92. Савчук, М. І. "Інтеграція екологічних стандартів у землекористування". Полтава: ПДАА, 2020.
93. Сидоренко, І. М. "Технології управління земельними ресурсами". Чернівці: ЧНУ, 2018.
94. Сидоренко, О. М. "Розвиток ринку землі: правові аспекти". Чернігів: ЧДТУ, 2021.
95. Сільське господарство в умовах воєнного часу: другий рік боротьби за виживання. УКАБ. 2023. 08 груд. [Електронний ресурс]. URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/silske_gospodarstvo_v_umova...
– дата звернення 18.10.2024.
96. Сухомлин, В. О. "Земельний кадастр і планування". Полтава: ПДАА, 2019.
97. Тарасюк, І. В. "Сталий розвиток і землекористування". Київ: НУБіП, 2020.
98. Тимошенко, О. В. "Правові аспекти рекультивації земель". Київ: НУБіП, 2019.
99. Тищенко, О. Г. "Екологічна безпека земельних ресурсів". Харків: ХНТУ, 2020.
100. Ткаченко, І. М. "Ефективне управління сільськогосподарськими землями". Дніпро: ДНУ, 2020.
101. У цьому році фермери зібрали 29 млн тон овочів. У лідерах Житомирщина та Дніпропетровщина / Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2023. 22 лист. [Електронний ресурс]. URL: <https://minagro.gov.ua/news/u-comu-roci-fermeri-zibrali-29-mln-tonn-ovo...>
– дата звернення 20.10.2024.
102. Федоренко, В. І. "Розвиток сільських територій після конфліктів". Харків: ХНАУ, 2019.

103. Федоренко, В. О. "Міжнародна співпраця у сфері землекористування". Одеса: ОНУ, 2021.
104. Федорчук, Л. М. "Землекористування в умовах воєнного стану". Одеса: ОНУ, 2021.
105. Харченко, Н. Г. "Економічна ефективність землекористування". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022.
106. Хоменко, Г. С. "Правове регулювання ринку землі". Полтава: ПДАА, 2021.
107. Хоменко, І. В. "Соціально-економічний розвиток аграрного сектору". Харків: ХНАУ, 2020.
108. Черненко, П. В. "Інноваційні підходи до управління земельними ресурсами". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020.
109. Чернишенко, С. М. "Екологічні проблеми землекористування". Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021.
110. Чубенко, О. П. "Вплив глобальних викликів на сільське господарство". Київ: НАУ, 2021.
111. Шевченко, І. А. "Відновлення аграрної інфраструктури". Вінниця: ВНТУ, 2021.
112. Шевченко, Л. П. "Відновлення природних екосистем". Дніпро: ДНУ, 2020.
113. Шевчук, Л. В. "Відновлення сільського господарства в умовах війни". Дніпро: ДНУ, 2021.
114. Яковенко, Л. С. "Роль місцевих громад у відновленні землекористування". Київ: НУБіП, 2019.
115. Яременко, В. С. "Правове регулювання земельних відносин". Харків: ХНАУ, 2018.
116. Ярошенко, В. М. "Земельні ресурси та їх управління". Полтава: ПДАА, 2019.